

17/21 E 72
Museum History Archives
Archival Reference Division

МІКОЛА ЕРМАЛОВІЧ

НА СЛЯДАХ АДНАГО МІФА
/Ці было літоўскае заваяванне Беларусі?/

1. НА УЗРОўНІ ХVІ СТАГОДДЭЯ

Як гэта ні дзіўна, але і сёння гістарычная навука павасобна перыяд гісторыі Беларусі падае ў святле розных домислаў і міфаў. Адным з такіх міфаў, заніўным у навуцы месца бяспрэчнай Ісціны, з'яўляецца сцвержанне аб заваяванні літоўскімі феодаламі беларускіх земляў. Гэта заваяванне пачалося нібыта ў сярэдзіне ХІІ стагоддзя і прывяло да ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага, у якім Беларусь быццам бы займала падначаленае становішча.

Міф гэты мае даўняе гісторыю. Ён узнік яшчэ ў ХVІ ст., калі ішла вострая барацьба Рускай дзяржавы за беларускія і ўкраінскія землі, якія знаходзіліся ў той час у складзе Вялікага княства Літоўскага. Там была выкарыстана не толькі вайсковая сіла, але і ідэалагічныя сродкі барацьбы. Патрэбна было паказаць законныя правы Рускай дзяржавы на беларускія і ўкраінскія землі. Гэта і было адной з мэт літаратурна-публіцыстычнага твору "Сказанне о князьях владимирских", які з'явіўся ў першай трэці ХVІ ст.¹⁾ Дзеля гэтага ў яго і быў уключаны раздзел "Родословие литовских князей", змест якога коратка зводзіцца да наступнага.

Ратуецца ад татарскага пагрому Батма, нейкі віцінец, які нібыта быў родам са смаленскіх князёў, уцёк у Камойць /адну з літоўскіх зямель, займаўшую заходнюю частку сучаснай Літвы/, пасяліўся там і ажаніўся з дачкой аднаго бортніка. Праз 30 гадоў ён быў забіты ж перуном. Пасля гэтага жонку Віцінца забраў яго раб-конях Гегіменік. І вось у хуткім часе Маскоўскі князь Брыя Данілавіч паслаў гэтага Гегіменіка "на Волоскую землю и на Киевскую" /г.зн. на Украіну. - М.Е./ "и на Обь съ страну Менька" /г.зн. у Беларусь. - М.Е./ браць з Іх царскія дані. Гегіменік "мужь храбр зело и велика".

І. Р.П.Дмитриева "Сказание о князьях владимирских", М. - Л. 1955., стр.109.

разума", беручы дані, накапіў многа багаццяў, пачаў валодаць многімі землямі і, дзякуючы нягодам і міжусобнай барацьбе паміж рускімі князямі /"великих государей русьских князей не согласьем и межуособными браньми"/ стаў першым вялікім літоўскім князем.¹⁾

Палітычная мэта гэтай выдуманай гісторыі пра літоўскіх князёў Віцены і Гедыміна была ясная: літоўскія князі, выкарыстаўшы цяжка для Русі часы, незаконна прывоілі сабе ўкраінскія і беларускія землі і зараз павінны вярнуць іх законным іх гаспадарам - маскоўскім князям.

Само сабой зразумела, што ў Вялікім княстве Літоўскім усё гэта не магло застацца без адказу. Тым больш, што ў 1561 г. Вялікае княства Літоўскае ўступіла ў Лівонскую вайну, і пагроза страты ім беларускіх зямель стала рэальнасцю: у пачатку 1563 г. рускія войскі Івана Грознага занялі Полацк - старажытную сталіцу Беларусі. Менавіта ў гэты крытычны момант і з'яўляецца так званая літоўскія летапісы і пазней створана на іх матэрыяле "Хроніка" польскага гісторыка XVI ст. М.Стрыйкоўскага. Гэтыя творы побач з іншымі мэтамі павінны былі даказаць гістарычныя правы Вялікага княства Літоўскага на беларускія землі і асабліва на Полацк, заняты ў той час рускімі войскамі. Захоп літоўскімі князямі беларускіх зямель літоўскія летапісы і "Хроніка" Стрыйкоўскага, як і "Сказание о князьях владимирских" таксама адносяць да часу татарскага нашествия Батэя, толькі прыпісваюць гэта другім асобам, а менавіта жамойцкім князям. Чаму гэта так, стане зразумелым, калі напамінім аб тым, што вялікую ролю ў падрыхтоўцы "Хронікі" Стрыйкоўскага адыграў Жудскі епіскап Гедройц - ідэолаг літоўскай /правільней - жудскай/ нацыянальнай партыі ў палове XVI ст. Ён забяспечыў Стрыйкоўскага шматлікімі

1. Р.П.Дмитриева, указ.тв. стар. 179-180.

і, відаць, адрэдагаванымі ім летапісамі. Гедройц і фінансаваў надрукаванне "Хронікі" у ^{е і} ^{1581/2} Кёнігсбергу. Можна думаць, што ў гэты час з мэтай скрыць гістарычную праўду і былі знішчаны полацкія летапісы.

Таму не дзіўна, што ў літоўскіх летапісах і "Хроніцы" Стрыйкоўскага менавіта вялікі князь Жамойцкі Мантвіл, убачыўшы, што ў выніку нашествия Батэя руская старана апусцела і князі рускія разгнананы, даў войска свайму сыну Ердэвілу, і той, перайшоўшы раку Вілію, а пасля і Нёман, знайшоў гару прыгожую, і заснаваў на ёй горад, назваў яго Навагрудкам і зрабіў яго сваёй сталіцай. Пасля гэтага жа сама ўзнавіў другія гарады, разбураныя і спустошаныя Батэям.¹⁾

Аўтары літоўскіх летапісаў і Стрыйкоўскі да непазнавальнасці заблыталі гісторыю, перастаўляючы падзеі, пераймаючы гістарычных асоб, а то і проста ідучы на падлог. У гэтых адносінах вельмі характэрна перадача падзей, якія нібыта прывялі да заваявання літоўцамі Полацку. Тут засталіся некаторыя дэталі, якія даюць магчымасць аднавіць гістарычную праўду.

У Іпац"еускім летапісу на 1162 і 1167 гг. расказваецца аб міжусобнай барацьбе полацкіх і мінскіх князёў. У 1162 годзе полацкі князь Рагвалод пайшоў на аднаго з мінскіх князёў Валадара Глебавіча, які княжыў у Гарадцы, на тэрыторыі Літвы. Валадар, ухіліўшыся ад бою днём, ноччу выступіў з сваім войскам, набраным з літоўцаў, на палачан і разбіў іх. Паражэнне было страшэнным, і Рагвалод пабаяўся вярнуцца назад у Полацк. Палачане ўзялі сабе новага князя Усяслава Васількавіча.²⁾ У 1167 г. ужо сам Валадар Глебавіч пайшоў на Полацк і разбіў палачан. Усяслаў Васількавіч уцёк з Полацку ў

1. "Хроника Быховца", М., 1966., стар. 37-39

2. "Полное Собрание Русских Летописей" ЛСРЛ/, т.2, 1908 г., стар.519 /у далейшым спасылкі на выданне гэтага года/.

Рускі летапіс на 1089 і 1103 гг. наведамляў аб тым, што на рускую зямлю напалі "прузы" г.зн. саранча. Пад пяром польскага хроніста ХУ ст. Длугаша "Прузы" ператварыліся ў прусаў, адно з літоўскіх плямёнаў. Стрыйкоўскі ж, беручы гэта месца ў Длугаша, да прусаў дадаў літоўцаў і ятвягаў. Так былі унесены ў "Хроніку" ^{акіянін} неіснуючыя напады прусаў, літоўцаў і ятвягаў на Рускую зямлю.

Такім чынам у ХУІ ст. і Маскоўскай дзяржаве і ў Вялікім княстве Літоўскім узнікла версія аб заваяванні Беларусі Літвой. Толькі ў "Сказаніе о князях владимирских" гаварылася, што літоўскія князі зрабілі гэта па даручэнню Маскоўскага князя, ~~аж~~ літоўскія летапісы і "Хроніка" Стрыйкоўскага сцяварджалі, што літоўскія князі па сваёй ініцыятыве ўзялі пад сваю апеку беларускія землі, спустошаныя татарамі. Кожны з гэтых варыянтаў адпавядаў палітычным мэтам кожнай з гэтых дзяржаў.

У далейшым гістарычная навука высветліла, што не было ніякага ні Мантвіла і Эрдзівіла, ні Мінгайла і Пінгвіла. Аднак міф аб заваяванні Беларусі літоўцамі застаўся. На месца Эрдзівіла і Мінгайла былі знойдзены другія кандыдаты на літоўскіх заваўнікаў Беларусі, у прыватнасці, Міндоўг, які і на сённяшні дзень фігуруе ў гэтай ролі.

Інвучасць міфа аб літоўскім заваяванні Беларусі тлумачыцца тым, што ён быў выкарыстаны дваранска-буржуазнай гісторыяграфіяй у мэтах падцвярджэння рэакцыйнага тэзіса аб выратавальным значэнні для Расійскай Імперыі самадзяржаўя. Афіцыйныя гісторыкі і сканструявалі схему, згодна з якой Русь у выніку заняпаду самадзяржаўя ў ёй - слабела, а Літва ў выніку зараджэння ў ёй моцнай манархічнай улады Міндоўга - мацнела, і таму гэта апошняя стала для Рускай дзяржавы такім жа страшным ворагам з захаду, як татары

з усходу. Тацішчаў гаварыў: "Тогда татары, нашед, ^свсем обладали, литовцы бывшую под властью многую часть от государства отторгнули".¹⁾ Тое ж самае паўтарае і Салаўёў: "Русь находилась между двумя страшными врагами: Татарами - с востока и Литвою - с запада".²⁾ Гэта ж самае гаварылі і другія гісторыкі ХІХ ст.

Нядзіўна таму, што ў дакастрычніцкай гісторыяграфіі тэзіс аб літоўскім заваяванні стаў догмай, і навука ў асветленні гэтага пытання стаяла на ўзроўні міфаў ХУІ ст.

На вялікі жаль, і ў нашай савецкай гісторыяграфіі пытанне ўтварэння Вялікага княства Літоўскага таксама не падверглася дэталёваму разгляду і перагляду. Таму ў нашых падручніках і працах па гісторыі літоўскае заваяванне Беларусі прымаецца катэгарычна і безагаворачна, як нешта само сабой зразумелае, як непатрабуючая доказаў аксіёма. Аб гэтым сведчыць выйшаўшая ў 1959 г. кніга В.Т.Пашута "Образование Литовского государства", а таксама адпаведныя артыкулы выдаваемай зараз "Советской Исторической Энциклопедии". Вось характэрная для сённяшняй гістарычнай навукі тлумачэнне прычын ^{літоўскага заваявання беларусі і ўтварэння літоўскай дзяржавы} утварэння Літоўскай дзяржавы і заваявання ёй ~~беларускіх зямель~~. Яно выкладзена ў "Истории БССР" /выданне АН БССР, 1961 г./: "Литовские князья со своими дружинами, пользуясь феодальной раздробленностью западных земель Руси и Польши, часто вторгались в их пределы. Вторжение литовцев в западные земли Руси стало особенно частым со второй половины XII в. В ²⁰20-х гг. XIII ст. дружины литовских князей хозяйничали в Полоцкой земле, нападая отсюда на южные окраины Смоленского княжества и Черниговщину.

1. Ціт. па кн. "Очерки истории СССР", IX-XIII вв. М., 1953 г., стар.28.
2. "История России с древнейших времен" 2-ое вид. т.3, СПб, стар. 853.

Литовские князья, воспользовавшись тяжелой борьбой русского народа с татара-монголами на востоке и немецкими агрессорами на западе, стали подчинять своей власти западные земли Руси /г.зн. беларускія землі. - М.В./ . Один из литовских князей Миндовг, подчинил себе других князей Литвы и захватил земли по верхнему течению Немана.

Этим было положено начало созданию Литовского государства. Образование его определялось интересами литовских феодалов, которые хотели укрепить свое господство над литовским крестьянством и упрочить свою власть в соседних землях Руси" /стар.64-65/.

Таким чином, тут вызначаны наступныя моманты захопу літоўскімі феодаламі беларускіх зямель:

1. Раздробленасць беларускіх зямель і, як вынік гэтага, слабасць іх.
2. Частыя літоўскія набегі на беларускія землі.
3. Барацьба рускіх зямель з татара-манголамі і нямецкімі агрэсарамі, як фактар, які аблегчыў заваяванне беларускіх зямель літоўскімі феодаламі.
4. Захоп Міндоўгам беларускіх зямель па верхняму Нёману, як пачатак утварэння Літоўскай дзяржавы ці, як сцвярджае В.Пашута утварэнне Вялікага княства Літоўскага¹⁾
5. Утварэнне Літоўскай дзяржавы вызначалася інтарэсамі літоўскіх феодалаў.

Разгледзем зараз падрабязна гэтыя палажэнні і паглядзім, наколькі яны адпавядаюць гістарычнай сапраўднасці.

1. В.Т.Пашута, указ. тв. стар.7.

П. ЦІ ТОЛЬКІ РАЗДРОБЛЕНАСЦЬ І СЛАБАСЦЬ ?

Раздробленні, загравшымі ў міжусобіцах і слабымі паказанымі ў працах і падручніках па гісторыі беларускія землі XII-XIII стст. Яны як бы спыніліся ў сваім развіцці і толькі чакалі, калі хто-небудзь іх заваявае і зьбірае ў адзінае цэлае, што нібыта і зрабіла Літва, у якой у выніку развіцця феадалізма ўтварылася дзяржаўная ўлада, абапіраючыся на якую літоўскія феодалы прыгняталі літоўскіх сялян і заваявалі чужыя землі. (Чаму не магла ўтварыцца дзяржава на беларускіх землях, дзе феадалізм узнік на некалькі стагоддзяў раней, чым у Літве, і як абыходзіліся беларускія феодалы без дзяржаўнай улады, - на гэтыя, як і на другія важныя пытанні, гісторыкі чамусьці адказу не даюць).

Такі погляд на беларускія землі з "яўляецца параджаннем даволі шырока бытуючай у гістарычнай навуцы догмы, згодна з якой аб'яднанне Беларусі і ўтварэнне беларускай культуры і народнасці пражодзіла ў XIV-XVI ст.ст. пасля так званата літоўскага заваявання Беларусі¹⁾. У сапраўднасці ж усе было інакш. Працэс сцягвання паасобных гістарычных абласцей Беларусі ў адзінае цэлае і ўтварэнне беларускай культуры і народнасці пачаўся значна раней XIV стагоддзя. ~~Якжидымаўшых~~

~~Распад Кіеўскай дзяржавы і быў абумоўлены з'яўленнем новых эканамічных і палітычных цэнтраў, вакол якіх пачалі на агульнарускай аснове фармавацца тэрыторыі новых усходне-славянскіх народнасцей /велікарускай, украінскай і беларускай/.~~ Як адзначыў акадэмік Б.Д.Грэкаў, "распад Кіеўскай дзяржавы ёсць перш за ўсё вынік росту асобных яго састаўных частак,

1. Л.С.Абецедарск^{ив}, М.П.Баранова, Н.Г.Павлова "История БССР", выд.5, 1966, стар.32.

9
 устаўка да стар. 9 пасля слоў "ўласныя мэты"
 гэтым і было абумоўлена з'яўленне новых эканамічных і палітыч-
 ных цэнтраў, вакол якіх пачалі фармавацца на агульнарускай
 аснове тэрыторыі ўсходне-славянскіх народнасцей /вельікарускай,
 беларускай і ўкраінскай/
 Размешчаная на скры-
 жаванні важнейшых гандлёвых шляхоў і аб'яднаная ім і, Полаччына
 ўздужала і абганала ў сваім развіцці другія рускія
 землі. У адрозненне ад ~~другіх рускіх зямель~~ яна мела сваю
 княжескую дынастыю Ізяславічаў. У ёй была багатая арыгіналь-
 ная культура. 4)

Як адзначае Л.Аляксееў, феадальны клас Полаччыны "раней
 феадалаў другіх зямель пачаў павыраць сваю абласную тэрыторыю"⁵
~~ў IX-X ст.ст.~~ Вось чаму Полацкае княства, узніклае ў
 IX-X ст.ст. на невялікай тэрыторыі на Зах.Дзвіне ў раёне р.
 Палоты,⁶ ужо ў канцы XI ст. "ахапляла большую частку сучас-
 най Беларусі. Яно ляжала ў асноўным на Зах.Дзвіне, Нёману і
 Беразіне з іх прытокамі".⁷ І хаця ў пачатку XII ст. ^{князь ба} яно падзя-

1. "Киевская Русь", 1949, стар.499-500.
2. А.Е.Пресняков "Лекции по русской истории", т.2, вып.1, М., 1939, стар.5.
3. А.В.Алексеев "Полоцкая земля", М., 1966, стар.290.
4. Там жа.
5. Л.Алексеев, указ.твр., стар. 290.
6. А.Н.Насонов "Русская земля и образование древне-русского государства", М., 1951, стар. 149.
7. М.Н. Тихомиров "Древнерусские города", М., 1956, стар.362.

кожная з якіх стала праводзіць сваю ўласную палітыку, маючы
 на ўвазе ўласныя мэты.¹⁾ (успішкі)

Першапачатковым ядром фармавання ~~ж~~ тэрыторыі Беларусі
 была Полацкая зямля. Як ~~ск~~середчаць навуковыя даследаванні, Полац-
 кае княства, жыўшае "сваім асобным жыццём з першага свайго
 з'яўлення на гістарычнай сцэне"²⁾ было "найбольш самастойнай
 палітычнай адзінкай старажытнай Русі"³⁾. Размешчаная на скры-
 жаванні важнейшых гандлёвых шляхоў і аб'яднаная ім і, Полаччына
 эканамічна ўздужала і абганала ў сваім развіцці другія рускія
 землі. У адрозненне ад ~~другіх рускіх зямель~~ яна мела сваю
 княжескую дынастыю Ізяславічаў. У ёй была багатая арыгіналь-
 ная культура.⁴⁾

Як адзначае Л.Аляксееў, феадальны клас Полаччыны "раней
 феадалаў другіх зямель пачаў павыраць сваю абласную тэрыторыю"⁵
~~ў IX-X ст.ст.~~ Вось чаму Полацкае княства, узніклае ў
 IX-X ст.ст. на невялікай тэрыторыі на Зах.Дзвіне ў раёне р.
 Палоты,⁶⁾ ужо ў канцы XI ст. "ахапляла большую частку сучас-
 най Беларусі. Яно ляжала ў асноўным на Зах.Дзвіне, Нёману і
 Беразіне з іх прытокамі".⁷⁾ І хаця ў пачатку XII ст. ^{князь ба} яно падзя-

1. "Киевская Русь", 1949, стар.499-500.
2. А.Е.Пресняков "Лекции по русской истории", т.2, вып.1, М., 1939, стар.5.
3. А.В.Алексеев "Полоцкая земля", М., 1966, стар.290.
4. Там жа.
5. Л.Алексеев, указ.твр., стар. 290.
6. А.Н.Насонов "Русская земля и образование древне-русского государства", М., 1951, стар. 149.
7. М.Н. Тихомиров "Древнерусские города", М., 1956, стар.362.

лілася на паасобныя ўдзелы, пашырэнне яго тэрыторыі прадаўжаецца. Найбольш моцны з полацкіх удзелаў - Мінскі - выступае супернікам Полацка ў далейшым сабіранні беларускіх зямель. Мінскі князь Глеб Усяслававіч выкарыстоўвае выгоднае геаграфічнае становішча свайго княства, якое ляжала на мяжы нёманскага і дняпроўскага водападзелаў і гэтым самым займала ключавыя пазіцыі на важнейшых гандлёвых шляхах. Ён імкнецца далучыць да сваіх уладанняў паўднёвыя /прыпяцкія/, заходнія /нёманскія/ і ўсходнія /дняпроўскія/ землі. Дзеля дасягнення гэтых мэт ён робіць паходы на Слуцк /III6 г./ і разам з палачанамі на Навагрудскую і Смаленскую вобласці /III7 г./.¹⁾ Такім чынам, ужо ў планах Глеба Мінскага абрысоўваюцца ў асноўным контуры будучай Беларусі, *і цэнтральнае становішча ў ёй Мінска.*

Аднак пашырэнне тэрыторыі Полацкай зямлі "не магло не прывесці да сутычкі з Інтарэсамі феодалаў суседніх земляў".²⁾ Полацкія князі рабілі напады на Ноўгарад, Пскоў, Смаленск. Кааліцыйныя сілы рускіх князёў у сваю чаргу спусташалі Полацкую зямлю, разбуралі яе гарады, на некаторы час пазбаўлялі іх самастойнасці і далучалі да Кіева, як, напрыклад, Мінска ў III7 г. і Полацка ў II29 г. Аднак феадальная раздробленасць, якая была вынікам феадальнага спосабу вытворчасці, з'яўлялася для таго часу заканамерным прагрэсіўным этапам гістарычнага развіцця. Таму яе нішто не магло спыніць. Вось чаму ніякія

1. Л.Алексеев, указ.твр. стар.256-257.

2. Там жа, стар.290.

крутыя меры не маглі стримаць далейшага палітычна-эканамічнага развіцця і Полацкай зямлі. Феадальная раздробленасць, як правільна адзначаюць даследчыкі,¹⁾ перш за ўсё дала сябе знаць у Полацкай зямлі, што сведчыла аб яе больш высокім сацыяльна-эканамічным развіцці ў параўнанні з другімі землямі. Гэта і было прычынай таго, што яна, першай выдзеліўшыся з Кіеўскай дзяржавы, у сваю чаргу сама стала дзяліцца на паасобныя ўдзелы, між якімі ўзнікне міжусобная барацьба, у першую чаргу між Полацкам, Мінскам і Друцкам, дасягнуўшая ⁶найбольшай вострыні ў 50-60 гг. XII ст. ~~А~~

Але гісторыя не можа стаяць на месцы, і феадальная раздробленасць і звязаная з ёй палітычная дэцэнтралізацыя і міжусобная барацьба не маглі цягнуцца без канца. Справа ў тым, што ў недрах самой феадальнай раздробленасці выпявалі ўмовы для яе адмірання. Старажычы лепшыя ўмовы для асваення новых земляў і прыродных рэсурсаў, росту гарадоў, развіцця земляробства і рамёслаў, феадальная раздробленасць гэтым самым садзейнічала таварнай вытворчасці, г.зн. вытворчасці непасрэдна для абмену, для гандлю. А гэта ў сваю чаргу вяло да эканамічнага і палітычнага збліжэння паасобных зямель. Менавіта ў Полацкай зямлі, дзе раней пачаўся працэс феадальнай раздробленасці, ён раней і закончыўся (чаго не заўважаюць ~~шэраг~~ даследчыкі). У выніку гэтага і міжусобная барацьба полацкіх князёў паступова сціхае і сціхае на многа раней, чым у другіх рускіх землях. Ва ўсіх выпадках, яна цягнулася не пазней II80г. У гэтым годзе з выключнай яркасцю выявілася адзінства Полацкай зямлі. У паходзе на Друцк, які папаў пад уплыў Смаленска,

1. Л.Алексеев, указ.тв. , стар. 250.

удзельнічала шэсць полацкіх князёў, г.зн. уся Полацкая зямля. Праўда, Л.Аляксееў гаворыць што сярод Іх не было мінскіх князёў.¹⁾ Аднак так катэгарычна сцвярджаць нельга. Калі не было мінскіх князёў, то якія ж былі? У летапісу, дзе перадаюцца гэтыя падзеі, толькі ў адносінах трох князёў, названы месцы Іх княжэння /Полацк, Віцебск, Лагойск/.²⁾ Чацверты князь Васілька Брачыславіч, як лічыць Аляксееў і не без падстаў, быў Ізяслаўскім князем.³⁾ Але калі ў гэтым походзе былі Лагойскі і Ізяслаўскі князі, то ці можна думаць, што там не было Мінскага князя. Ім, відаць, і быў Андрэй Валодшыч, сын таго Валодшыча, якога у 1159 г. "посадыша в порубь", а яго сынавец /племнік/ Ізяслаў, магчыма, быў Гарадзецкім князем. Чаму ж паход на Друцк выклікаў такое адзінства полацкіх князёў? Бо тут справа ішла аб абароне эканамічна-гандлёвых Інтарэсаў Полаччыны, у прыватнасці, як правільна адзначае Л.Аляксееў, аб валоданні важнейшым для Полацкай зямлі Друцка-Ушацкім волакам.⁴⁾ Без агульнасці эканамічных Інтарэсаў ~~паасобных~~ ^а поляцкіх зямель не магло б быць і такога ваеннага адзінства, якое выявілася ў 1180 г. Праўда, у 1186 г. Лагожскі /Лагойскі/ князь Васілька Валадаравіч і Друцкі князь Усяслаў разам са смалянамі і наўгародцамі хадзілі на Полацк.⁵⁾ Аднак гэты поход закончыўся мірна, і удзел у ім Лагожскага і Друцкага князёў не мяняе агульнай карціны ўстанаўлення згоды між полацкімі князямі. Гэта пацвярд-

1. Л.Алексеев, указ.тв., стар.153.
2. ПСРЛ, т.2 стар.62В.
3. Л.Алексеев, указ. тв., стар. 280.
4. Там жа, стар.282.
5. ПСРЛ, т.1., стар.403.

жань падзеі 1195 г. У гэтым годзе полацкія князі ўдзельнічалі ў походах на Смаленск і адігралі рашучую ролю ў перамозе над ім.¹⁾ Летапіс, праўда, не гаворыць, якія, менавіта, апроч Друцкага былі полацкія князі, але тое, што у летапісу ужыты выраз "полацкія князі", гаворыць аб тым, што Іх было некалькі, а можа і ўсе. Удзел у гэтым походе Друцкага князя Барыса сведчыць аб тым, што барацьба полацкіх князёў у 1180 г. не прайшла дарэмна: Друцк быў вернуты Полацкай зямлі і складаў з ёй адзінае цэлае.

З прычыны далейшага развіцця прадукцыйных сіл феадальнага грамадства і расшырэння гандлю пачынаецца працэс феадальнай канцэнтрацыі, на аснове якога і ідзе збліжэнне пазсобных тэрыторый Полацкай зямлі. Ён пракладае сабе дарогу скрозь княжаскія міжусобіцы. Характэрна ў гэтых адносінах грамата Полацкага князя Ізяслава /1265 г./, у якой ён піша "Полотеск Витьбеск одно есть"²⁾. Гэта грамата і ўскрывае прычыну такога адзінства: гандаль па Заходняй Дзвіне. Тут зноў выяўляецца перавага маршала таго, як эканамічныя Інтарэсы бяруць верх над княжескімі адносінамі. Палітычна - Полацк і Віцебск - два княствы, а ў эканамічных жа адносінах - "Полацк і Віцебск - адно ёсць". Такім чынам, няма падстаў гаварыць аб міжусобіцах полацкіх князёў у канцы XII і ў пачатку XIII ст. Напярэдадні і ў час утварэння Вялікага княства Літоўскага Полацкая зямля ўяўляла сабой адзінае цэлае і ні аб якой не раздробленасці не можа быць і рэч.³⁾

1. ПСРЛ, т.2., стар.
2. "Белоруссия в эпоху феодализма", т.1., стар. 75.

У

У Турава-Пінскім княстве таксама назіраецца тэндэнцыя да збліжэння з другімі беларускімі землямі, якая праявілася ўжо ў пачатку XII ст. Неадарма ж Глеб Мінскі хацеў ^{таму зямлі} заваяваць ~~яе~~, за што наклікаў на сябе вялікі гнеў і жорсткую помсту Кіеўскіх князёў. І вось што дзіўна. Далучыўшы да сваіх уладанняў Мінск, Кіеўскія князі ў 1131 г. аддаць княжаўшаму там Ізяславу Тураў і Пінск, ¹⁾ якія былі ~~дагата~~ ^{усе} ў сферы залежнасці ад Кіева. І справа, вядома, не толькі у тым, што Ізяслаў быў Іх стаўленікам: у час удзельшчыні князі вельмі лёгка пранікаліся мясцовымі інтарэсамі. Галоўнае ў тым, што ўжо тады, відаць, пачалі вызначацца эканамічныя сувязі Турава-Пінскай зямлі з Мінскам, і, як паказала гісторыя, гэтыя сувязі былі невыпадковымі, яны увесь час мацнелі, што і прывяло ў будучым да з'яднання Турава-Пінскай зямлі з усёй Беларуссёй.

У 1157 г. Тураў выйшаў з-пад улады Кіева, і ў ім асела самастойная княжаская дынастыя. І хаця на тэрыторыі Турава-Пінскай зямлі узнікае цэлы шэраг паасобных удзелаў /Тураўскі, Пінскі, Дубровіцкі, Слуцкі, Клецкі і Іншыя/, аднак князі Іх дзейнічаць сумесна. У пачатку XIII ст. Турава-Пінскія ^{а зямлі} князі, пераадольваючы імкненне Галіцка-Валынскай ^{іх князю} зямлі падначаліць ^{яе} Іх сабе, усё больш і больш звязваюць ^е свой лёс з Навагародскай зямлёй, і таму не дзіўна, што князь апошні Войшалк у 1264 г. абанёрыў на пінян пры заваяванні Літвы.

Але к канцу XII і пачатку XIII ст.ст. па сваім эканамічна-палітычнаму развіццю сярод другіх беларускіх зямель на першае месца выходзіць Навагародская зямля, якая пазней стала называцца

Устаўка да стар. 13 пасля слоў "у пачатку XIII ст."

Аб палітычнай устойлівасці ўнутры Полацкай зямлі ў гэты час сведчыць і тое, што на полацкім сталі на працягу амаль 30 гадоў /1186-1215 гг./ княжы адзін князь - Уладзімір Полацкі.

~~Наўрад ці можна знайсці ў другіх рускіх землях такі фэадалізм для часоў удзельшчыні факт.~~

Чорнай Руссю.

На вилікі жаль, гістарычная навука вельмі мала ўдзяляла увагі Навагародскай зямлі і разглядала і прадаўжае разглядаць не толькі, як аб'ект завабуйніцкіх дзеянняў не суседзяў. Так, В.Пашута характарызуе ^{тодэй} яе вельмі істотны фактар гісторыі Літвы¹⁾. Таму не дзіўна, што ^{опа}пытанне ролі Навагародскай зямлі у гісторыі Беларусі, у аб'яднанні беларускіх зямель навукай не распрацавана. У 1962 г. выйшла кніга вядомага савецкага археолага Ф.Д.Гурэвіч "Древности Белорусского Пономанья", напісаная на аснове археалагічных матэрыялаў. І хаця ў ёй аўтар паўтарэе погляды В.Пашуты на Навагародскую зямлю,²⁾ аднак матэрыялы кнігі супярэчаць гэтай думцы і даюць магчымасць па-новаму ^{згляду} уявіць на гэту гістарычную вобласць Беларусі. На долю Навагародскай зямлі і выпала гістарычная роля стаць ^{у XIII ст.} ядром аб'яднання усіх беларускіх зямель у адзінае цэлае ~~у XIII ст.~~

У адрозненне ад Полацкай і Тураўскай зямель, Навагародская зямля была ^{на}параўнаўча новай гістарычнай вобласцю Беларусі, узніклай на ^{левым} берэзе верхняга Нёмана. Можа таму аб ёй летанісы пачынаюць ^зважыць толькі з другой пал. XIII ст. Аднак адзіна з гарадоў не Гарадзен /сучаснае Гродна/ і яго князі ^унамінаюцца ўжо ў пачатку XII ст. В.Тацішчаў, якому ^упачаслівіла чытаць ^уПолацкі летапіс, гаворыць аб Навагрудскай вобласці пад 1117 г.³⁾

Археалогія сведчыць, што ўжо ў канцы I і ў пачатку II тысячагоддзяў н.э. славянскае насельніцтва тут было ^{дамінірующим} ^{ружычым}⁴⁾. Некаторыя крыніцы /нямецкія хронікі/ называюць Чорную

1. Указ.тв., стар.42.

2. стар. 139.

3. "История Российская", т. 2, стар.133-137.

4. Ф.Д.Гурэвіч, указ.тв., стар. 144.

Русь зямлём крывічоў, аднак гэта не зусім так. Археалагічныя даследаванні паказваюць, што насельніцтва тут было змешаным, дрыгавіцка-крывіцкім, прычым, дрыгавічы былі карэннымі ^{Калі і ў IV ст.} насельніцтвам. У сярэдзіне XII ст. Навагародская зямля дасягнула ^{высокага эканамічнага і культурнага развіцця.} найбольшага развіцця сярод ~~дзінных~~ ~~беларускіх зямель~~. Гэтаму садзейнічаў шэраг прычын. Тут было добра развітае земляробства, якому спрыяла ўрадлівая глеба, не патрабаваўшая цяжкой апрацоўкі /чаго не было ў Падзвінні/. Навагародская зямля была

Устаўка да стар.16 пасля слоў "карэннымі насельніцтвамі"

У XI- першай пал. XII ст. Навагародская зямля была ў залежнасці ад Кіева. Нездарма ж спроба Глеба Мінскага ў 1117 г. заваяваць яе выклікала рашучыя дзеянні Уладзіміра Манумаха. Аднак можна думаць, што з 50-60-х гг. XII ст. пасля аддзялення Турава-Пінскай зямлі ад Кіева, Навагародская зямля таксама становіцца адносна самастойнай. Ва ўсякім выпадку Іпац"еўскі летапіс пад 1228 г. называе Навагарадак побач з Туравам і Пінскам незалежнымі горадамі.

1. Ф.Гуревич, указ.тв., стар. 136.

2. Там жа, стар. 80.

3. Там жа, стар. 80

4. ПСРЯ, т.2, 776.

5. Там жа, стар. 292, 631.

6. Там жа, стар. 847.

7. Там жа, стар. 831.

Крамзінска

16 старонка

Устаўка да стар.16 пасля слоў "карэнныя насельнікі"

У XI- першай пал. XII ст. Навагародская зямля была ў залежнасці ад Кіева. Нездарма ж спроба Глеба Мінскага ў 1117 г. заваяваць яе выклікала рэвучыя дзеянні Уладзіміра Манамаха. Аднак можна думаць, што з 50-60-х гг. XII ст. пасля аддзялення Турава-Пінскай зямлі ад Кіева, Навагародская зямля таксама становіцца адносна самастойнай. Ва ўсіх выпадках Іпац'еўскі летапіс пад 1228 г. называе Навагародак побач з Туравам і Пінскам незалежнымі горадамі.

- 17 -

што яны былі і ў ^{ру} дзв'юх гарадах. Значыць, гэтыя гарады былі цэнтрамі асобных удзелаў. Аднак усё яны мчыльна прымыкалі да Навагародка, князь якога, магчыма, меў ^{ру} значэнне для ўсіх гэтых удзельных князёў значэнне вялікага князя. Цэнтральнае значэнне Навагародка і вызначыла назву гэтай зямлі, як Навагародскай. Летапісы не зарэгістравалі ніводнага выпадку міжусобнай барацьбы між князямі гэтай зямлі.

Мы не ведаем, адкуль выдзецца свой род навагародскія князі. Аўтар "Слова аб палку Ігаравым" называе Гарадзенскага князя Ізяслава Васількавіча ўнукам вядомага Полацкага князя Ёсяслава Чардзея. На падставе гэтага можна зрабіць дапушчэнне, што і астатнія навагародскія князі былі з роду полацкіх князёў.

Навагародская зямля была краінай развітага феадальнага грамадства. Ужо ў XI ст. тут панараў федалізм і выдзелілася сацыяльная верхушка грамадства, быццё якой вызначыўся выключнай раскошай.¹⁾ Надзвычай багатых маглі побач з мноствам безінвентарных сведчыць ^{ру} гэты класавы дыферэнцыялізм грамадства Навагародскай зямлі.²⁾

Чорная Русь мела выгодае геаграфічнае становішча, і гэта асабліва дало яе значэнне ў сярэдзіне XII ст. Як адзначае ф. Гурэвіч "у перыяд двух вялікіх бедстваў, якія абрушыліся на Русь, Польшчу і Прыбалтыку, - мангольскага заваявання і кражовых паходаў, Беларускае Панямонне было адносна беспечнай тэрыторыяй,³⁾ і таму яно з сярэдзіны XII ст. долужыць прыбышчам для прадэўнікоў насельніцтва многіх абласцей Усходняй

1. ф. Гурэвіч, указ. тв., стар. 133.

2. Там жа.

3. Там жа, стар. 140.

Европы, якія ратаваліся ад жорсткіх заваўнікаў з Усходу і Захаду¹⁾ прыліў новага насельніцтва выклікаў яшчэ большае развіццё прадукцыйных сіл Чорнай Русі, што ў першую чаргу выкарысталі для свайго абагацэння навагародскія феадалы, якія і да гэтага ~~взначаліся выключным бараннем~~. Маючы ў сваіх руках вялікія багацці, навагародскія феадалы былі зацікаўлены ва ўстанавленні больш моцнай дзяржаўнай улады, з дапамогай якой можна было б трымаць у пакорнасці сялян і рамеснікаў, захопліваць новыя землі, гэтым самым пашыраючы сферу свайго абагацэння.

Адначасова тут, ва ўмовах скржавання рознароднага насельніцтва, пачынае складвацца новая культура. Дадзення археалогіі паказваюць, што ў ёй "дзівосна перапляталіся мясцовыя, паўднёвыя і заходнія рысы. Але дамінуючая роля наставалася за рускай культурай. Вельмі магчыма, - робіць зусім справядлівы вывад Ф. Гурэвіч, - што менавіта ў гэтых умовах былі закладзены першыя асновы беларускай народнасці"²⁾ Такім чынам, навішныя навуковыя дадзеныя абвяргаюць укаранелую ў нашай навуцы догму, якая сцвярджае, што фармаванне беларускай культуры і народнасці пачалося пасля ўваходжання Беларусі ў склад Вялікага княства Літоўскага, ў перыяд ХІУ-ХУІ ст.ст.

Усё гэта разам узятае: высокае эканамічнае развіццё, прыліў новага насельніцтва, далейшы рост прадукцыйных сіл, канцэнтрацыя вялікіх багаццяў у руках навагародскіх феадалаў і далейшае ўмацаванне іх улады, фармаванне новай народнасці - усё гэта

1. Ф. Гурэвіч, указ. тв., стар. 141.

2. Там жа. стар. 141-144.

павялічыла палітычную вагу Навагародскай зямлі сярод другіх гістарычных абласцей Беларусі і дало ёй магчымасць стаць дзяржаваарганізуючым цэнтрам беларускіх ~~земель~~ і ляжаўшых сярод іх літоўскіх земель.

Наяўнасць ~~зместанага~~ дрыгавіцка-крывіцкага насельніцтва і інвентар магільнікаў¹⁾, тып жылёвых збудаванняў²⁾ пераканаўча сведчаць ~~аб~~ шчыльных эканамічных і культурных сувязях Навагародскай зямлі з Полаччынай. Недарма ж некаторыя даследчыкі лічылі, што Чорная Русь належала Полацку. І хаця гэта пытанне зараз з'яўляецца спрэчным³⁾ аднак працэс узаемнага эканамічнага ^{і культурнага} збліжэння паміж беларускімі землямі у ХІІ-ХІІІ ст.ст. не толькі не абмінуў Навагародскую зямлю, але і выразней за ўсё тут праявіўся. Эканамічна магутнія навагародскія феадалы і ўзялі ў свае рукі справу збірання у адзінае цэлае беларускіх ^{культурнае} ~~земель~~, ~~іх эканамічнае збліжэння~~ эканамічнае збліжэння якіх пачалося даўно.

Значэнне Навагародскай зямлі, як цэнтра новай дзяржавы, добра разумелі галіцка-валынскія князі, якія самі прэтэндавалі на ролю сабіральнікаў паўднёва-заходніх і заходніх рускіх земель, і таму аслабленне і захоп Чорнай Русі было іх мэтай. Аднак татара-мангольскае нашэсце аслабіла Галіцка-Валынскую зямлю, і яе князі павінны былі ўступіць ролю сабіральнікаў заходніх і паўднёва-заходніх рускіх земель Навагародку.

Такім чынам, у канцы ХІІ і ў ХІІІ ст.ст. цэнтр палітычнага жыцця Беларусі пераносіцца з Полацку ў Навагародак. У Навага-

1. Ф. Гурэвіч, указ. тв., стар. 111.

2. Там жа, стар. 136.

3. М. Н. Тихомиров, указ. тв., стар. 362.

родскай зямлі зараджаецца цэнтр новай дзяржаўнасці і пачынае складвацца беларуская культура і народнасць. Таму не ўтварэнне Вялікага княства Літоўскага было прадумовай фармавання тэрыторыі Беларусі і складання беларускай культуры і народнасці, а, наадварот, працэс фармавання тэрыторыі Беларусі і складання беларускай культуры і народнасці, які праходзіў на грунце эканамічнага і культурнага збліжэння беларускіх зямель, і зараджэнне беларускай дзяржаўнасці ў Навагародку — былі прадумовамі ўтварэння Вялікага княства Літоўскага.

Ш. ДЗЕ БЫЛА ЛІТВА ?

Гісторыя Літвы настолькі забытана, што яе даследаванне трэба пачынаць спачатку, а менавіта, з вызначэння ~~яе~~ геаграфічнага становішча Літвы ^{у XII-XIV ст.} Сяпраўды, дзе была тая зямля, імя якой была названа пасля аднаго з буйнейшых у Еўропе дзяржаў? Гэта пытанне патрабуе асабліва деталёвага разгляду, бо з яго забытання і пачынаецца заблытанне гісторыі ўтварэння Вялікага княства Літоўскага.

У розныя гістарычныя перыяды пад Літвой разумелася не адна і тая ж тэрыторыя, не адзін і той жа народ. Яшчэ ў канцы XIX ст. А.А.Качубінскі, аспрэчваючы тых вучоных, якія "сучаснае этнаграфічнае становішча Літвы ўзводзілі ў становішча дагістарычнае, ад веку не парушае"¹⁾. На жаль, гэта глыбока правільная ^{дэдукцыя} ~~заўвага~~ была пакінута ў навуцы без увагі, і на-ранейшаму ў падручніках і даследаваннях па гісторыі летапіснай Літвы XII-XIII ст.ст. /уласна Літва/ атаесамляецца з другой літоўскай гістарычнай вобласцю — Аўкштайціяй — займаючай усходнюю частку сучаснай Літвы.²⁾

Адной з прычын атаесамлення летапіснай Літвы і Аўкштайціі з'яўляецца тое, што апошнія ў рускіх летапісах не ўпамінаецца, і таму вучонымі рашылі, што яна выступае ў іх пад імем Літвы.³⁾ Гэты тэзіс стаў догмай, якая стрымлівала далейшае вы-

1. "Территория доисторической Литвы". Журн. Министерства народного просвещения. 1897, январь, стар.65.

2. "История СССР", т.1, под редакцией В.И.Лебедева, Б.Д.Грекова, С.В.Захрушина, М., 1939, стар.251; М.Я.Гринблат "К вопросу об участии литовцев в этногенезе белорусов". У кнізе "Труды Прибалтийской экспедиции", т.1, 1959, стар. 539; В.Т.Памуто, указ. тв. стар.35-381.

3. "Советская Историческая Энциклопедия" /СИЭ/, т.8, стар.738.

вятленне пытання: дзе была летапісная Літва XII-XIII ст.ст. Даследчыкі замест таго, каб уважліва прачытаць і праваналізаваць адпаведныя месцы летапісаў з мэтай даць адказ на гэта пытанне, абяздоказна паўтаралі ўвесь час адно і тое ж: "Літва - гэта Аўкштайцыя". Аднак Літва XII-XIII ст.ст. - гэта зусім не Аўкштайцыя, і знаходзілася яна далёка не там, дзе яе змяшчаюць даследчыкі.

Дзе ж была летапісная Літва?

Адказ на гэта пытанне, даюць, галоўным чынам, некаторыя запісы Іпац'еўскага І, часткова, Густынскага летапісаў. Паведамленні гэтыя, як убачым, падцвярджаюцца тапанімікай і другімі дадзенымі. Разгледзім гэтыя сведчанні.

У Густынскім летапісу пад 1128 г. гаворыцца: "...посла Мстислав /к'іеўскі князь. - М.В./ во Литву ко Изяславу воех князей!"¹⁾ Значыць, згодна з гэтым летапісам Ізяслаўль /сучаснае Заслаўе, у 20 км. на паўночны захад ад Мінску/ знаходзіўся на тэрыторыі Літвы, якая, такім чынам, была зусім недалёка ад Мінску. І гэта падцвярджае Іпац'еўскі летапіс. Пад 1159 г. ён паведамляе аб тым, што адаін з мінскіх князёў Валадар Глебавіч "ходяше под Литвою в лесех"²⁾ а пад 1162 г., што ён, будучы князем у Гарадцы, выступіў на сваіх праціўнікаў "с Литвою"³⁾. Хаця даследчыкі пакуль яшчэ пэўна не ўстанавілі месца знаходжання летапіснага Гарадца⁴⁾, аднак ясна, што ён,

1. ПСРЛ, т.2, 1843, стар.293.

2. ПСРЛ, т.2, 1908, стар.496.

3. Там жа, стар. 519.

4. А.Н.Насонаў і В.Павута паказваюць Гарадзец у вярхоўі Нёманскай Берэзіны, на месцы суч.Гарадка/Маладзечанскі р-н/. Гэта, відаць, і ёсць найбольш верагоднае яго месцазнаходжанне. Тым больш, што на захад ад яго маецца тапанім Літва.

як і Ізяслаўль, знаходзіўся ў Літве, якая была па суседству з Мінскім княствам. Да такога ж вываду, грунтуючыся на летапісных звестках 1159 і 1162 гг., прышоў і А.Н.Насонаў, але на карце ён чамусьці Літву паказаў на яе сучаснай тэрыторыі!¹⁾ Такая ўжо сіла традыцыі.

Ляжаўшую на захад ад Мінска тэрыторыю, як Літву, паказвае, але ўжо з боку Навагрудка /у чым ^{яшчэ} асабліва каштоўнасць/ і запіс Іпац'еўскага летапісу пад 1262 г. Ён паведамляе аб тым, што навагрудскі князь Войшаўк: "учини себе монастырь на реце на Немне, межи Литвою и Новымгородком"²⁾ Як вядома, Войшаўк заснаваў Лаўрышаўскі манастыр³⁾ пры ўпадзенні р.Валаўкі ў Нёман, там, дзе зараз знаходзіцца в.Лаўрышава /на паўночны ўсход ад Навагрудка/. Такім чынам, згодна з летапісам на паўночны ўсход ад Лаўрышава, за Нёманам, у кірунку Мінска знаходзілася Літва, што поўнасцю адпавядае летапісным звесткам 1128, 1159 і 1162 гг. Калі б пад Літвой тут разумелася Аўкштайцыя, то летапісец ніколі б не сказаў, што заснаваны Войшаўкам манастыр знаходзіўся паміж Літвой і Навагрудкам, таму што Аўкштайцыя знаходзілася ад Навагрудка не ў паўночна-ўсходнім, а ў паўночна-заходнім кірунку.

Можа быць, гэта Літва была працягам Літвы, ляжаўшай далей на паўночны захад? Аднак Іпац'еўскі летапіс не пашырае назвы "Літва" далей на паўночны захад. За правым прытокам Нёмана р.Берэзіной ляжала літоўская Нальвчанская зямля, якая ўпаміна-

1. Указ.тв., стар.153.

2. ПСРЛ, т.2, стар. 859.

3. "Белоруссия и Литва" изд.П.Батюшковым, СПб, 1890, стар.60.

лася гэтым летапісам яшчэ у 1264 г. побач з Літвой.¹⁾ Калі ж назва "Літва" не пашыралася на Нальчаны, то тым больш яна не магла пашырацца на Аўкштайцію, ляжаўшую на захад за Нальшчанамі.

Але летапісная Літва была не толькі на правым, але і на левым беразе верхняга Нёмана, аб чым таксама сведчыць Іпац'еўскі летапіс. Пад 1246 г. ён наведвае аб "літве", якая, зрабіўшы набег на Перасопніцу /на Валыні/, вярталася праз Пінскую зямлю назад, дзе і была разбіта галіцка-валынскімі князямі.²⁾ У наступным годзе, як сведчыць гэты летапіс, "літва" зрабіла набег на Мельніцу і Лякоўню /таксама на Валыні/ і зноў вярталася праз Пінскую зямлю, дзе таксама была разбіта.³⁾ У 1262 г. літоўскія атрады, пасланыя Міндоўгам на валынскія гарады, адступалі: адзін - у кірунку Ясольды,⁴⁾ а другі - да Небля,⁵⁾ г.э. у бок Пінскай зямлі, як і ў папярэдніх выпадках. Паколькі кожны раз зваротны шлях "літвы" праходзіў праз Пінскую зямлю, то можна зрабіць вывад, што Літва знаходзілася дзесьці на суседстве з ёй. Так яно і было. Гэта падцвярджае таксама Іпац'еўскі летапіс.

Пад 1253 г. у ім гаворыцца аб тым, як галіцка-валынскія князі, ідучы праз Пінск на Навагародак, сустрэлі на сваім шляху Літву: "И посламе стороже Литва на озере Зьяте"⁶⁾ і гнае через болото до реки Царье"⁷⁾. З гэтага ~~выяўляе~~ выцякае, што

1. ПСРЛ, т.2, стар.863.

2. Там жа, стар. 797-798.

3. Там жа, т.2. стар.798.

4. Там жа, стар. 855.

5. Там жа, стар. 856.

6. Месца знаходжанне яго не ўдалося ўстанавіць.

7. ПСРЛ, т.2. стар.818-819.

Уважліва да літар. дж.
У 1190г. Курятк Рагнвальдавіч, дурчын Навагароду-
евіш кырыш, рашыў разаманаваць сваіх родзі-
чавы - мінскіх князю - у тэ барацьбе з Літвой.
Заводзіць нагор на літву, але не ўдасе дабра-
да яе, бо зрабілася чойма і сена расібаў, а
у рэчывах багачыства краіны раллі і шчы-
на вальныя у шочытніх краінах. З падвага
можна зрабіць даключышы, што літва была
недалёка ад мінскай дзвіны,
д) С. Сомовіч "Четвертый Рогаш", кн. 2, т. II,
т. 6, стр. 698.

Літва была дзесьці ў вярхоўі левага прытока Нёмана - Шчары. /дарэчы, гэта назва літоўскага паходжання, „*Saivras*“ - "вузкі" па-літоўску. Рака Шчара, сапраўды, вузкая!¹⁾

Гэта Літва як бы прыкрывала сабой Навагародскую зямлю з паўднёвага ўсходу, бо галіцка-валынскія войскі, перамогшы "литву", "наутреш же плениша всю землю Новгородскую"²⁾ Аб тым, што тут была Літва, гаворыць і запіс Іпац'еўскага летапісу пад 1255 г.: "Данилови же /Даніла Галіцкі. - М.Е./ пошлешу на войну на Литву, на Новгородок!"³⁾ Гэта значыць, што галіцкія войскі ішлі на Навагародак той жа дарогай, што і ў 1253 г., а менавіта, праз Літву.

З літаратуры вядома⁴⁾ што ў 1405 г. Тураўскі біскуп Антоній са згоды Вітаўта хрысціў народ у Літве ў праваслаўную веру. Было не зразумела, чаму менавіта Тураўскі біскуп хрысціў Літву, якая, калі яе лічыць Аўкштайціяй, знаходзілася далёка ад Турава. Але цяпер усё высвятляецца. Літва гэта была па суседству з Турава-Пінскай зямлёй, і таму зусім натуральна, што яе хрысціў Тураўскі біскуп.

У свой час А.А.Качубінскі меркаваў, што назва літоўцаў /*Letuwa, Letuwis* /, звязваючыся з корнем *li* у нашым "лить", у літоўскім *lytus* /дождж/, азначае жыхароў вільготнай мясцовасці. Ён таксама сцвярджаў, што дрыгавічы сваю назву атрымалі ад літоўцаў ("*drognas*" па-літоўску - "вільготны"⁵⁾ Тое, што

1. А.А.Кочубинский, указ.тв., стар.88.

2. ПСРЛ, т.2, стар.819

3. Там жа, стар.828-829.

4. Т. Нарбитт „Dzieje starożytnie Litewskiego”, Wilno, т. I, с. 87.

5. Указ.тв., стар.93.

Літва ў старажытнасці жыла па суседству з балоцістай Турава-Пінскай зямлёй, населенай дрыгавічамі, падцвярджае гэтыя меркаванні даследчыка.

Час

~~Відаць, гэту Літву ў 1040 г. і ваяваў Яраслаў Мудры!¹⁾~~

Характэрна, што на тэрыторыі, якая ў летапісах выступае пад імем "литвы", да сённяшняга дня захаваліся тапанімы "Літва". Населеныя пункты з такой назвай мы сустракаем у Ляхавіцкім р-н, Брэсцкай вобл./у вярхоўі Шчары/, у Уздзенскім, Стаўбцоўскім і Маладзечанскім раёнах Мінскай вобл. Л.В.Аляксееў лічыць, што тапанімы "Літва" у гэтых месцах з'явіліся ў выніку таго, што "пазней сюды прасунуліся літоўскія ~~княжыцкі~~ паселішчы"²⁾ Заўвага гэта не дакладная. Невядома, калі гэта "пазней" /відаць, пасля XII ст., бо тут гаворыцца аб падзеях гэтага стагоддзя/ і адкуль /відаць, Л.Аляксееў думае, што з тэрыторыі сучаснай Літвы/ з'явіліся тут літоўскія паселішчы. Аднак з гэтым згадзіцца нельга, бо яшчэ ў XII ст., як мы бачылі вышэй, летапісы гэту мясцовасць называлі Літвой, і, такім чынам, літоўскія паселішчы тут былі спрадвечнымі. Выхадцы з ~~Літавінскай~~ Літвы былі, відаць, заснавальнікамі тапанімаў тыпу Ліцьвякі, Літоўшчына, Літвінавічы, Ліцьвяны і г.д., бо яны сустракаюцца за яе межамі. Адзін з такіх тапанім "Літвілішкі" выяўлен намі і на тэрыторыі Аўкштайціі /былая Мускікаўская вол. Віленскага пав./ і побач з ім - тапанімы "Мінчукі", і "Ордзішкі"³⁾ Ясна, што ўсе яны былі заснаваны прыхоўшымі сюды выхадцамі з Літвы, суседняй з ёй Міншчыны і нейкай Арды. На тэрыторыі ж усёй

нак

1. "Повесть временных лет", ч.1 Л-М., 1950, стар.434.

2. "Няжы Указ.тв., стар.75.

3. "Виленская губерния", сост. И.И.Гомшевичем, Вильна, 1905,

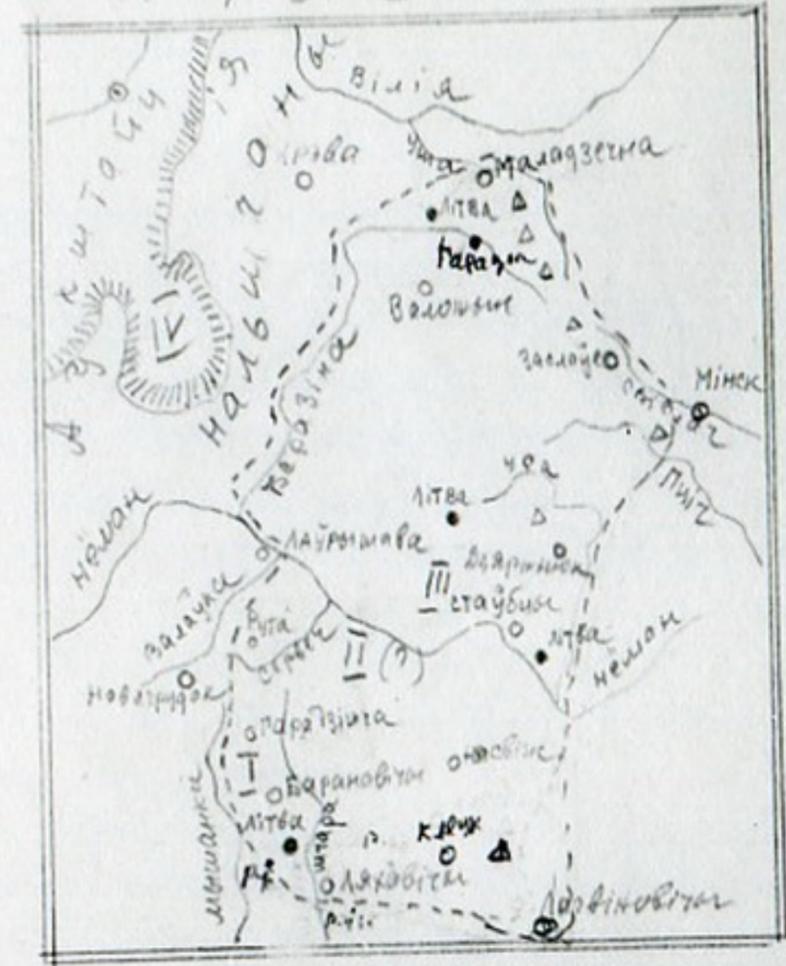
Аўкштайці захаваліся такія тапанімы, як Аўкштайці, Аўкштэня, Аўкштадворы, Аўкштэры, Гаўкштаны і ім падобныя. Гэтыя тапанімы добра паказваюць на старажытную назву Аўкштайці, на тое, што выхадцы з яе не маглі называцца "літвой". Дарэчы, тапаніміка сведчыць, што магчыма, Аўкштайція займала тэрыторыю не толькі на захад ад Вільнюса, як лічаць даследчыкі²⁾, але і на ўсход ад яго, у прыватнасці, тэрыторыю часткі сучасных Воранаўскага, Астравецкага і Ашмянскага раёнаў Гродзенскай вобласці.

Калі ўлічыць дадзеныя летапісаў і тапанімікі, то можна арэнтаваць акрэсліць тэрыторыю летапіснай Літвы наступным чынам: на паўночным захадзе яе рубяж ішоў не далей ракі Берэзіны, да якой, як мы ўжо казалі, ляжала Нальшчанская зямля, а на поўнач, магчыма, пераходзіў з вярхоўя Берэзіны на прыток Віліі - Ушу. Менавіта па гэтай рэчцы лінія тапанімаў на "ішкі", якія гавораць аб наяўнасці тут у мінулым літоўскіх плямёнаў, крута паварочвае на паўднёвы ўсход /в. Грунцішкі, Лабуцішкі, Гердуцішкі і Іншыя Маладзечанскага р-на/ і перайшоўшы на вярхоўі Свіслачы /в. Пятрышкі Мінскага р-на/ і Пцічы /в. Антонішкі Мінскага р-на/, ідзе ў паўднёва-заходнім кірунку на вярхоўе прытока Нёмана - Усы /в. Гаруцішкі Дзяржынскага р-на/. Далей у паўднёвым кірунку на р. Уса да яе ўпадзення ў Нёман ішоў, як і на вярхоўях Свіслачы і Пцічы, усходні рубяж Літвы, куды якія аддзяляю яе ад Мінскага княства, яшчэ далей гэтага рубяжа на захад не распрасціралася³⁾

Для вызначэння рубяжоў летапіснай Літвы на левым беразе Нёмана, апроч разгледжаных намі летапісных звестак, арэнтаграмі

1. "Виленская губерния".
2. гл. карту "Литовское г-во в XIII и I пол. XIX вв" ва указ. тв. В. Пашути.
2. Л. В. Алексеев, указ. тв., стар. 75.

Літоўскія плямёны на тэрыторыі Беларусі ў XII-XIII ст.ст.

сучасная мяжа Беларусі і Літвы. --- тэрыторыя германскай Літвы. Δ - крайняя ўсходняя тапанімія на "ішкі". ● - тапанімы "Літва". I - "Літва Міндоўга", II - Рушка-Вішня, III - Бульвігі, IV - сучасны вярхоўе тэрыторыі Літвы ў раёне Беларусі.

1) 1) 1) 1) 1)

могуць быць тапанімі Бедзішкі, Русаўшчына /Клецкі р-н/ Мінскай вобл., адзначаная намі Літва, Русінавічы /Ляхавіцкі р-н/ і Русіны /Баранавіцкі р-н/, Брэсцкай вобл., якія указваюць на наяўнасць тут у далёкім мінулым славянска-літоўскага парубежжа. Апроч таго, трэба ўлічыць, што ў км. 20 на паўднёвы ўсход ад Клецка ёсць тапанім Лагвіновічы. Магчыма, ~~што~~ ён з'яўляецца ўказаннем на тое, што тут жыву ўспомнены ў Іпац'еўскім летапісе літоўскі князь Ланквонь, які нападаў у 1247 г. на Мельніцу і Лякоўні¹. Усе гэта разам узятая дае магчымасць меркаваць, што рубяж левабярэжнай Літвы, які аддзяляў яе ад Турава-Пінскай зямлі, ішоў ад Нёману ў паўднёва-заходнім кірунку на ўсход ад Нясвіжа і Клецка і, зварачваючы на захад, пераходзіў на вярхоўе Шчары. Па прытоку Шчары - Мышанцы - і па ніжняму цячэнню прытока Немана - Валаўцы - ішоў, прыкладна, заходні рубяж Літвы які аддзяляў яе ад Навагародскай зямлі.

Калі мы нанеслі на карту гэтыя арментіровачныя рубяжы летапіснай Літвы, то былі здзіўлены тым, што ~~гэты~~ выступ яе тэрыторыі ўраўняваў славянскай паўтарае ў агульных рысах форму сучаснага выступу Літвы ўраўняваў тэрыторыі Беларусі паміж Ашмянскім, Воранаўскім і Астравецкім раёнамі Гродзенскай вобл. Бясспрэчна, што гэты сучасны выступ не з'яўляецца выпадковым: ён - рэлікт таго вялікага выступу, які існаваў у XIII ст. і на сёння называецца "Літва". У сваю чаргу гэты выступ летапіснай Літвы быў рэшткай яшчэ больш абшырнай тэрыторыі дагістарычнай Літвы, якая як не без падстаў меркаваў А.А.Качубінскі, сваімі межамі ~~чела~~: з паўдняя - паўночны басейн Прыпяці, з усходу - басейн Берэзіны, а з захаду - вярхоўе Нарава ці нават Зах.Буга². У сувязі з

1. ПСРЛ, т.2, стар. 798.

2. Указ. раб., стар. 92.

гэтым цікава будзе напамінаць аб тым, што яшчэ ў XVI ст. лічылася, што ўсходні рубяж Літвы быў па Берэзіну /Дняпроўскую/. Рускія гаслы, прад'яўляючы прэтэнзіі сваёй дзяржавы на беларускія гарады, гаварылі літоўскім паслам: "...а рубяже был тем городом с Литовской землей по Березини"¹).

усі. > Летапісная Літва, акружаная амаль з усіх бакоў крывічамі і дрыгавічамі, к XII-XIII ст.ст. была ў значнай яе частцы каланізавана гэтымі плямёнамі, і там узніклі Ізяслаўскі і Гарадзецкі ўдзелы Полацкага княства і Клецкі і Нясвіжскі ўдзелы Турава-Пінскага княства. Але і астатняя Літва не была адзінай. У літоўскага-рускім дагаворы 1219 г. упамінаецца пяць старшых літоўскіх князёў². Гэта гаворыць аб значнай раздробленасці летапіснай Літвы ў параўнанні, напрыклад, з Жамайціяй, дзе было два старшыя князі³. Кожны з старшых князёў валодаў сваёй "Літвой". Так, пад 1235 г. Іпац'еўскі летапіс упамінае "Літву Міндовга"⁴. Для навукі прынцыповае значэнне мае высвятленне пытання: дзе была "Літва Міндовга"? З яе ж пачаўся працэс аб'яднання літоўскіх плямёнаў.

В.Пашута паказвае "Літву Міндовга" у Аўкштайціі, на тэрыторыі, якая ўключае гарады Вільнюс, Трокі, Керіў, Дзялтуку, Укмерге⁵, але на гэтай жа карце ён змяшчае /праўда, ~~там~~ з пыталымі знакамі / г.Варуту, у якім, як гаворыць летапіс пад 1252 г. абараняўся Міндоўг ад сваіх праціўнікаў⁶, на месцы сучаснага пасёлка Гарадзішча /Баранавіцкі р-н/. У сувязі з гэтым

1. Цит. по кн. Р.Дамітрыевой "Указание о князьях Владимирских", стар. 138.

2. ПСРЛ, т.2, стар.735.

3. там жа.

4. Там жа, стар.766.

5. Гл. указ. карту

6. ПСРЛ, т.2, стар. 818.

указаны по стар. 30.
Камі і Літва Міндоўга Імя нў джукшталі-
шій, з.м. на лавар ад Навіцтвам, нў рываліам
і лівонцам, які рываліам з маўноўнама дэка-
ды, на маўноўнама Імя і імя нў літвы пера-
Навіцтвам.

аб месцазнаходжанні і назве Варуты выказвае ^{не}такое меркаванне. Між рэкамі Серваччу і Валаўкай маецца невялікая рэчка Рута і некалькі населеных пунктаў з такой назвай. Магчыма, што ў адным з іх і знаходзілася Варута. У першапачатковай рэдакцыі летапісу, створанай, як мяркуе В.Пашута¹⁾ у Навагрудку, магло быць напісана, што Міндоўг "внїде во град во Руту". Паўтарэнне прыназоўнікаў характэрна для Навагродскага летапісу: "на рече на Немне", "за Домонтом за Нальшанским", "на Романа на Брянского"²⁾. Пазнейшы рэдактар, уносячы Навагродскі летапіс у Галіцка-Валынскі звод, мог, не разабраўшыся, "во Руту" прыняць за адно слова і, зрабіўшы другія рэдакцыйныя змены, напісаць "внїде во град именем Ворута"³⁾. Звяртаем увагу на тое, што ў Лунінецкім р-не, Брэсцкай вобл., на левым беразе Цны ёсць населены пункт Валута, але наўрад ці яго можна атаесамляць з летапіснай Варутай. І хаця дакладнае месцазнаходжанне Варуты - пакуль спрэчнае пытанне, аднак нам здаецца бяспрэчным тое, што яна была ў "Літве Міндоўга", якая у сваю чаргу знаходзілася на левым беразе Нёмана ў вярхоўі Шчары.

Менавіта гэту Літву разам з правабярэжнай і Нальшчанамі ваявалі ў 1258 г. татарскі ваявода Бурундай і валынскі князь Васілька. Праўда, В.Пашута сцвярджае, што яны ваявалі Аўкштайцыю, якую ён атаесамляе з Літвой.⁴⁾ Але даследчык не ўлічвае таго, што, выйшаўшы з Украіны і прайшоўшы поўдзень Беларусі, Бурундай і Васілька не маглі спачатку папаасці ў Аўкштайцыю, а

1. Указ., раб., стар.42.

2. ПСРЛ, т.2, стар. 859-860.

3. Там жа, стар. 818.

4. Указ. раб., стар.381.

пасля ў Нальшчаны. У летапісу ж сказана ^{пра} аб Іх: "Ваявана землю Литовскую и Нальшчанскую"¹⁾ г.зн. спачатку ваявалі "Літву Міндоўга", затым перайшлі ў правабярэжную Літву, а адтуль у Нальшчаны. У 1262 г. Міндоўг помсціў Васільку за яго ўдзел у паходзе Бурундая напад на Валынскія гарэды. Такім чынам, падзеі 1258 і 1262 гг. зноў падцвярджаюць, што летапісная Літва была на верхнім Нёмане, а не ў Аўкштайціі.

На тэрыторыі летапіснай Літвы жылі літоўскія плямёны рушквічы і булевічы, якія ўпамінаюцца ў руска-літоўскім дагаворы 1219 г.²⁾

Дзе менавіта жылі рушквічы, сказаць цяжка. Тапаніміка на гэта пытанне таксама адказу не дае. Хутчэй за ўсё, што на поўнач ад "Літвы Міндоўга", на левым прытоку Нёмана - Сервечы. Але тое, што рушквічы жылі на суседстве з "Літвой Міндоўга" і былі ў шчыльнай сувязі з ёй - несумненна. Сведчанне гэтаму тое, што на чале "літвы", рабіўшай у 1246 г. набег на Перасопніцу, быў Айшвіно Рушквіч,³⁾ а таксама тое, што Сірвід Рушквіч разам з ваяводам Міндоўга Хвалам таксама нападаў на Русь.⁴⁾ Звяртае на сябе увагу той факт, што сярод князёў другіх літоўскіх пляменаў, ^{пералічаных} падпісаных дагавор 1219 г. колькасць рушквічкіх князёў /сем/ - найбольшая.⁵⁾ Гэта можа гаварыць ці ^{пра} аб значнасці гэтага племя, ці аб яго раздробленасці, але, верагодней, ^{аб} другім, інакш яно не было б падначалена Міндоўгу.

1. ПСРЛ, т.2, стар. 847.

2. Там жа, стар.735-736.

3. Там жа, стар.797.

4. Там жа, стар. 840

5. Там жа, стар.735.

Больш пэўна можна сказаць аб месца ^{пра} знаходжанні племя булевічаў. Яно жыло ўжо на левым беразе Нёмана, на тэрыторыі сучаснага Стаўцоўскага р-на, Мінскай вобл. На гэта ўказваюць два тапанімы Булевічы,¹⁾ дарэчы, якія нідзе больш не сустракаюцца на тэрыторыі Беларусі і Літвы. Зараз становіцца зразумелым, чаму Міндоўг так жорстка абшчоўска в булевіцкімі князямі, усіх іх знішчыў.²⁾ ^{Падначалены} ~~Булевічы~~ булевічаў, якія знаходзіліся на левым беразе Нёмана, адкрывала яму шлях да пашырэння ^{пра} ўлады на другія літоўскія землі: правабярэжную Літву, Нальшчаны, Дзяволтву, Аўкштайцію і Жамайцію.

Такім чынам, пад Літвой у XII-XIII стст. разумелася цэнтральная частка тэрыторыі сучаснай Заходняй Беларусі, размешчаная ў прасторы паміж Маладзечна і Ляхавічамі, Мінскам і Навагрудкам. Таму атаесамленне Літвы XII-XIII стст. з Аўкштайціяй, якая займала усходнюю частку сучаснай Літвы і, магчыма, крайнюю паўночна-заходнюю паласу сучаснай Беларусі, не мае пад сабой ніякай падставы. Таму ніяк нельга падзеі, якія па сведчанню летапісу XII-XIII стст. адбываюцца ў Літве, пераносяць у Аўкштайцію. У прыватнасці, нельга лічыць Аўкштайцію цэнтрам аб'яднання літоўскіх пляменаў у XIII ст., г.зн. прыісваць ёй тое значэнне, якое яна пачала займаць толькі з XIV ст.

Толькі з часам, па меры пашырэння новай дзяржавы, атрымаўшай назву Літоўскай, паколькі ядро яе ў сярэдзіне XIII ст. было ў цэнтры Заходняй Беларусі /тагачаснай "Літве"/ назва "Літва" пашыраецца і на другія літоўскія землі, у тым ліку і на Аўкштайцію. Але яшчэ ў першым пал. XIV ст. яна не называлася

1. "Виленская губ." стар. 232.

2. ПСРЛ, т.2, стар.736.

Літвой, ці, ва ўсякім выпадку, за ёй яшчэ не замацавалася гэтая назва. Тэтапісец гаворыць, што Гедымін /ён быў вялікім літоўскім князем з 1316 па 1341 г./ пачаў княжыць "в Литве, в Новогородку и Кернове"¹⁾. Значыць, Аўкштайцыя, на тэрыторыі якой быў Кернаў, не лічылася Літвой. Гэта падцвярджаюць і нямецкія дакументы. Яны называюць Гедыміна, зрабіўшага сваёй сталіцай Вільню, кара-лём Аўкштайцыі²⁾ а не Літвы. І толькі пазней, відаць, у канцы XIV ст. за Аўкштайцыяй замацавалася назва "Літва". Так, у летапісу па 1387 г. сказана аб Ягайлу, што ён, стаўшы польскім кара-лём, "поиде паки в Литву во отчество свое, в Вильню"³⁾

Такім чынам, назва Літва пашыралася не з тэрыторыі сучаснай Літвы на Беларусь, а, наадварот, з тэрыторыі Заходняй Беларусі яна прыйшла на тэрыторыю сучаснай Літвы.

Але, пашыраючыся на захад /а таксама і на ўсход/, назва "Літва" не адступала з тэрыторыі летапіснай Літвы, якая на-ранейшаму насіла гэтую імя, гэтак жа як і на сельніцтва яе, асімі-ляваўшыся ў беларусаў, называла сябе ліцвінамі. Гэта з'ява знайшла сваё адбіццё і ў літаратуры. Так, Пётр Дзюбурк у сваёй хроніцы два разы /па 1296 і 1305 гг./ гаворыць аб адзінаборстве нямецкіх рыцараў з літоўскімі і абодва разы заўважае, што гэтыя апошнія былі рускімі⁴⁾ г.зн. асіміляванымі літоўцамі. У інтэр-меды драмы Георгія Каніскага "Воскресение мертвых" /1746 г/ пад імем Літвіна выведзены беларускі селянін⁵⁾ Вялікі польскі

1. "Белоруссия в эпоху феодализма" т.1, стар. 70.
2. В.Павута, указ. раб., стар.392.
3. "Белоруссия в эпоху феодализма" т.1., стар. 71.
4. П.Брянцев "История Литовского гос-ва", Вильню 1889, стар.2
5. "Хрестаматия старожитной Белорусской литературы" Мінск, 1959, стар. 376-379.

паэт А.Міцкевіч /1798-1855 гг./, які нарадзіўся ў Зах.Беларусі, сваю айчыну называе Літвой¹⁾ Нават беларускі пісьменнік XIX ст. В.Дунін-Марцінкевіч /1807-1884 гг/ кхям лічыў, што ён вырас сярод літвіноў²⁾ Лічыць сябе ліцвіном і адзіна з герояў трылогіі Я.Коласа "На ростанях" /у ёй паказаны падзеі пачатку XX ст./ Баранкевіч, хаця ён быў беларусам³⁾ Мы не будзем памнагаць гэтыя прыклады, бо ў апошні час Я.Юхо вельмі пераканаўча пака-заў, што назва "Літва" на працягу многіх стагоддзяў адносілася да Беларусі⁴⁾ і была, на сутнасці, яе гістарычным псеўданімам. Толькі ў пачатку XX ст., калі завяршыўся працэс утварэння бе-ларускай нацыі, назва "Беларусь" замацавалася і за Заходняй Беларуссю, выцесніўшы адтуль назву "Літва", і гэтая апошняя стала адносіцца толькі да сучаснай Літвы.

Не ставячы перад сабой мэты вызначэння тэрыторый дру-гіх літоўскіх зямель, абмяжуюцца толькі некаторымі заўвагамі аб іх месцазнаходжанні.

Цяжка пагадзіцца з В.Павутам, што тэрыторыя Налычан-скай зямлі ў форме выцягнутай дугі займала ўвесь крайні паўноч-ны захад сучаснай Беларусі і крайні паўднёвы ўсход сучаснай Літвы /ад Нёмана ніжэй Гродна і амаль да Дзвіны ў раёне Даў-гаўпілса⁵⁾. Наўрад ці маглі існаваць у той час такія некампакт-ная вобласць, якая таго ж размешчана ў розных рачных сістэмах.

1. "Дзень паэзіі", Мінск, 1965, стар.194.
2. "Збор твораў", Мінск, 1958, стар.362.
3. "Збор твораў", Мінск, 1963, кхар.т.9. стар.42-43.
4. "Пра назву "Беларусь". "Полямя", Мінск, 1968, № 1, стар. 175-182.
5. Гл.указ.карту.

У адным з варыянтаў Рыфмаванай хронікі гаворыцца, што столь-
ным горадам Налышчан было Крэва.¹⁾ Зыходзячы з гэтага, можна з
некаторай доляй упэўненасці меркаваць, што Налышчаны на левым
беразе Віліі займалі міжрэчча Берэзіны, Гальшанкі і Ашмянкі,
а ^{на} правым беразе між ^{ра}рэччамі Нарачы і Страчы. Пазней на тэры-
торыі Налышчан узнік Крэўскі ўдзел.

Мы ўжо гаварылі, ^{ру}гаворыцца на тапаніміцы, што Аўк-
штайцыя займала тэрыторыю і на ўсход ад Вільнюса. На наш пог-
ляд, няправільна лічыць, што яна на захадзе даходзіла да ракі
Невяжы.²⁾ У адной з нямецкіх хронік гаворыцца, што ў 1332 г.
лівонцы зрабілі набег на Жмуць і даходзілі да двароў Мазейкі і
Віндзейкі /недалёка ад р.Швентойкі/. У наступным годзе яны
зноў хадзілі на Жмуць і дайшлі да Вількенберга /Уккерге.²⁾
З гэтага можна зрабіць вывад, што заходні рубяж Аўкштайцыі не
ішоў далей Швентойкі. За ёй пачыналася Камойцыя /Жмуць/, якая
цягнулася да Балтыйскага мора. Камойцыя побач з летапіснай
Літвой была самай значнай літоўскай вобласцю.

Цяжка сказаць, дзе была летапісная Дзяволтва, тым больш,
што ў навуковай літаратуры ў адносінах яе месцазнаходжання
існуе неразбярэха. Так, на карце, прыкладзенай да кнігі В.Па-
шуты "Героическая борьба русского народа за независимость"
/1956 г./ Дзяволтва цалкам паказана ў міжрэччы Невядзі і Швен-
тойкі, г.зн. там, дзе ўжо была Камойцыя. А на карце "Земли и
населенные пункты древней Литвы", складзенай на аснове польскай
карты Г.Лаўянскага і прыкладзенай да кнігі В.Пашуты "Обра-
зование Литовского государства" на месцы Дзяволтвы паказана

1. Журн. Мин.Нар.Просв., 1900, май, стар.201.

2. "История Ливонии", т.2, Рига, 1885, стар.225.

Упітэ, а асноўная частка тэрыторыі Дзяволтвы аднесена на
ўсход ад р.Швентойкі,^{2.3м.} там, дзе была Аўкштайцыя. Дзе ж тады
была Дзяволтва? Магчыма, у рускіх летапісах пад імем Дзяволтвы
скрываецца Аўкштайцыя. Не выключана і тое, што Дзяволтва была
на тэрыторыі сучаснай Беларусі, аб чым мы скажам ніжэй.

Некалькі слоў пра летапаў *Lettones* /, пра якіх многа
гаворыцца ў "Хроніцы Лівоніі" Генрыха Латвійскага і якіх у
нашай навуковай літаратуры па традыцыі прымаюць за літоўцаў.
Аднак з гэтым нельга згадзіцца. Генрых Латвійскі не ведаў ні-
чога пра літоўцаў, ^{іх}іх гаворка пазнейшыя хронікі і называюць
іх *Littowen*. Лётонія *Lettonia* /— гэта, відаць, ^{заўваж}паў-
ноч^{на} частка сучаснай Літвы. ^{некампасітна}

Такім чынам, літоўскія землі цягнуліся з паўночнага
захаду на паўднёвы ўсход, ад Балтыйскага мора да вярхоўя Шчары.
Толькі ведаючы гэта, можна мець больш-менш правільнае ўяўленне
аб іх унутраным і знешнім становішчы, аб цяжкасці працэсу іх
аб'яднання ~~хххххххх~~ ў адзіную Літоўскую дзяржаву і прычыне
няўдачы яго.

На вялікі жал, даследчыкі, маючы вельмі абстрактнае
ўяўленне аб месцазнаходжанні літоўскіх зямель і беспрадметна
разважаючы аб іх аб'яднанні, падганялі гістарычны працэс пад
схему "Русь слабела, а Літва мацнела". Яны сцвярджаюць, аб
наяўнасці ў Літве ~~хххххххххххххх~~ ўжо ў пачатку XIII ст.
адносна адзінай дзяржавы,¹⁾ сведчаннем чаго нібыта з'яўляецца
дагавор 1219 г., заключаны паміж літоўскімі і галіцка-залыцкі-
мі князямі. Але гэта зусім не так. У дагаворы упамінаецца звыш
20 старшых літоўскіх князёў, што яскрава сведчыць аб выключнай

1. В.Пашута, указ. раб., стар.339.

Раздробленасці літоўскіх зямель. Па-другое, даследчыкі, вельмі захвапіўшыся безгрунтоўнымі сцверджаннямі, не заўважылі, што ў гэтым дагаворы адсутнічаюць князі Аўкштайціі і Налышчан. Праўда, некаторыя з даследчыкаў, прымаючы жаданае за сапраўднае, прыцягваюць факты за валасы. Падмяняючы Літву Аўкштайціяй, яны сцвярджаюць, што князі апошняй быццам бы ўпамінаюцца ў дагаворы 1219 г. нават, як старшыя над усімі князямі.¹⁾

А між іншым, адсутнасць Налышчан у дагаворы 1219 г. можа праціць святло і на адсутнасць у ім і Аўкштайціі. Як вядома, сталіцай Налышчан было Крэва, Крэвам і *Кривым* / *Кривым* / літоўцы называлі крывічоў. Гэта значыць, што Крэва было крывіцкай /Полацкай/ калоніяй. Тое ж самае мы бачым і ў Аўкштайціі. Цэнтральнае месца ў ёй займала Вільня /Вильнюс/, якая таксама была заснавана крывічамі і доўгі час называлася Крывым Горадам або Крывічградам.²⁾ Залежнасць Налышчан і Аўкштайціі ад Полацкага княства і было, відаць, прычынай адсутнасці князёў гэтых зямель у дагаворы 1219 г. А без Аўкштайціі і Налышчан нельга гаварыць аб наяўнасці нават адносна адзінай дзяржавы ў Літве.

Вядома, нельга адмаўляць факта развіцця феадалізма ў літоўскіх землях, з'яўлення некаторых тэндэнцый да збліжэння паміж ім і ўстанаўлення пасобных дзяржаўных Інстытутаў у іх. Гэта відавочна. Гэта добра бачыла і старая гісторыяграфія. У той жа час нельга закрываць вочы на тую страшэнную варожасць, якая існавала паміж феадаламі пасобных літоўскіх зямель, асабліва паміж феадаламі Літвы і Жамайціі.

1. В.Пануто, указ раб., стар.339; Сов.Ист.Энци., т.3, стар.244

2. Голубович В., Голубович Е. "Кривой город - Вильно" Кр,Сббб, Инст.Ист.Матер,Культ., вып.44, 1945, стар.122-123.

Даследчыкі, прымаючы Літву за Аўкштайцію і наказваючы апошняю цэнтрам аб'яднання літоўскіх зямель у ~~XIII~~ ст., зацямнілі да непазнавальнасці карціну складавання Літоўскай дзяржавы. У сапраўднасці ж аб'яднанне літоўскіх зямель у XIII ст. адбывалася не вакол іх цэнтральнай часткі - Аўкштайціі, а вакол другіх двух цэнтраў - Жамайціі і Літвы, якія займалі акраінае становішча: першая - на крайнім паўночным захадзе, а другая - на крайнім паўднёвым усходзе. ~~Усе астатнія літоўскія землі у той ці іншай ступені сцвяржэнні да кожнага з гэтых двух цэнтраў.~~ *Другіх літоўскіх зямель* Суперніцтва за уплыў у ~~XIII~~ і прыводзіла да антаганізма у адносінах паміж Літвой і Жамайціяй і да барацьбы паміж ім. Праўда, у час знешняй небяспекі назіраецца прыміненне паміж Літвой і Жамайціяй, аб'яднанне іх сіл, што прыносіла ім бліскучыя перамогі. Але як толькі небяспека праходзіла, паміж ім зноў разгаралася суперніцтва і барацьба, як, напрыклад, пасля Дурбенскай перамогі ў 1260 г., што і было прычынай няўдачы аб'яднання літоўскіх зямель у адзіную літоўскую дзяржаву. На нашу думку, найбольш праўдзівую і трапную характарыстыку ўнутранага становішча літоўскіх зямель даў гісторык М.К.Любаўскі: "...тут абазначыўся ўжо сацыяльны падзел грамадства, з'явіліся і зародкі дзяржаўнай улады, але ўсё гэта было накуль простым фактам, не набыло цвёрдага юрыдычнага характару і таму было хісткім і зменлівым!"¹⁾ Падзеі 40-х-60-х гг. XIII ст. падцвярджаюць правільнасць гэтых слоў.

1. "Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии", стар.16-17.

ІУ. ЛІТОЎСКІЯ НАБЕГІ І БЕЛАРУСКАЯ КАЛАНІЗАЦЫЯ

Літоўскія набегі гістарычная навука разглядае, як фактар, які падрыхтаваў заваяванне літоўскімі феодаламі Беларусі. Аднак у летапісах мы не знаходзім звестак аб набеггах літоўцаў на Полацка-Мінскія землі. Таму даследчыкі звычайна спасылваюцца на "Слова аб палку Ігаравым". Так зрабіў і В.Пашута. Зазначыўшы, што "Слова..." адзначыла страту полацкімі князямі былых пазіцый у Літве і Паддзвінні, ён прыводзіць у якасці пацверджання наступнае месца гэтага твору: "И Двина болотом течет оным грозным полочанам под клики поганых. Един же Изяслав, сын Васильков позвони своими острыми мечи о шеломи литовськня, притрепа славу деду своему Всеславу, а сам под чрълеными щити на кроваве траве притёпан литовськими мечи"¹). Як вядома, "Слова..." не летапіс, а мастацкі твор. Таму задача даследчыка і заключаецца ў тым, каб высветліць, якія гістарычныя падзеі знайшлі сваё адбіццё ў гэтым месцы "Слова...". Бясспрэчна, што аўтар яго, гаворачы аб з'яўленні літоўцаў на Дзвіне, меў на ўвазе падзеі 1167 г., калі вядомы ўжо нам мінскі князь Валадар Глебавіч пайшоў са сваім войскам, якое складалася з літоўцаў, на Полацк, захапіў яго і пайшоў далей ўздоўж Дзвіны на Віцебск, дзе яго спаткала няўдача. Выкарыстанне полацкімі князямі літоўцаў і ліваў, як ваеннай сілы ў паходзе на Друцк, мела месца і ў 1180 г., незадоўга да напісання "Слова...". Вось гэтыя і ім падобныя факты і далі повад аўтару "Слова..." гаварыць аб з'яўленні "паганых" на Дзвіне. Але сведчаць аб тым, што не самі літоўцы прыйшлі на Полаччыну, як сцвярджае В.Пашута, а былі

прыведзены самімі полацкімі князямі для барацьбы паміж сабой. І гэта было не толькі ў звычайных полацкіх князёў. Кіеўскія князі ў міжусобнай барацьбе выкарыстоўвалі полаўцаў. За гэта аўтар "Слова..." асуджае і кіеўскіх і полацкіх князёў: "Ярославли /г.зн. кіеўскія князі. - М.Е./ и вси внуци Всеславли /г.зн. полацкія князі. - М.Е./!.. Вы бо своими крамолами начастя наводити поганья плъки на землю Русскую, на жизнь Всеславлю". Вось гэтыя слоў і не прыводзіць В.Пашута, а ў іх і паказана праўдзівая прычына з'яўлення "паганых" у Полацка-Мінскай зямлі.

Што да князя Ізяслава Васількавіча, які загінуў у барацьбе з літоўцамі, то справа заключаецца ў наступным. Ён быў гарадзенскім/гродзенскім/ князем, а гэта княства ў той час знаходзілася ў залежнасці ад кіеўскіх князёў, якія ваража адносіліся да літоўцаў і ваявалі з імі. Але, як паказвае "Слова..." полацка-віцебскія князі Брачыслаў і Ўсяслаў Васількавічы не падтрымалі свайго брата Ізяслава ў барацьбе з літоўцамі. Гэтым самым "Слова..." таксама пацвердзіла, што полацкія князі не былі ў варажых адносінах з літоўцамі нават і тады, калі з апошнімі ваяваў іх брат. Такім чынам, "Слова..." дае правільную гістарычную карціну адносін паміж полацкімі і літоўцамі, і таму грэшаць супроць ісціны тым даследчыкі, якія вырываюць з яго тэксту абкарняныя цытаты, каб падцвердзіць сваю штучную канцэпцыю аб заваяванні літоўцамі Беларусі.

Але гутарка ідзе не аб тым, каб поўнасьцю адмаўляць факт самастойных набеггаў літоўцаў на беларускія і суседнія з ёй землі, тым больш, што да нас не дайшлі полацкія летапісы, у якіх мы і маглі б знайсці праўдзівыя звесткі па гэтым пытанні. Гутарка ідзе аб тым, каб не пераўвядзіць значэння літоўскіх набеггаў, як гэта робіцца ў навуковых даследаваннях. А менавіта

ў Іх скрупулёзна падлічваецца колькасць гэтых набегуў - І на падставе гэтага робіцца вывад аб літоўскім наступленні на Заходнюю Русь. І ў той жа час замоўчваецца, як, напрыклад, у "Історыі БССР" славянская, перш за ўсё Крывіцкая І дрыгавіцкая каланізацыя літоўскіх зямель. Рабіць так, гэта ўсё роўна, што глядзец на раку І, не звяртаючы ўвагі на яе галоўную плынь, у той жа час уважліва разглядаць павобочыя ў ёй завіхрэніі, І на падставе гэтага рабіць вывад, што рака цячэ ў адваротны бок. Сапраўды, калі І былі літоўскія набегі на беларускія землі, то яны не перагарадзілі І не маглі перагарадзіць шырокую плынь крывіцкай І дрыгавіцкай каланізацыі ў літоўскія землі. Не гаворыць аб ёй, або не дацэнюе яе значэнне - гэта перш за ўсё, не разумець гісторыі беларускага народа. Калі развіццё велікарускага народа суправаджалася прасоўваннем яго на ўсход І паўночны ўсход І асіміляваннем ім шматлікіх фінскіх плямёнаў, то развіццё беларускага народа суправаджалася прасоўваннем яго на захад І паўночны захад І асіміляваннем ім балтыйскіх плямёнаў. На падставе дадзеных тапанімікі А.А.Качубінскі гаворыць "аб з'яве павольнага, без шуму І без гвалту асімілявання літоўскага элемента беларускаму". На падставе гэтага ён зрабіў вывад аб этнічнай арганізацыі беларусаў як сучаснага славян І літоўцаў¹⁾, што падцвярджаец І сучасныя даследчыкі²⁾.

На вялікі жаль, працэс славянскай каланізацыі І асіміляцыі балтыйскіх плямёнаў на тэрыторыі Беларусі пакуль што слаба вивучаны, І аб ім мы можам толькі меркаваць па тых гістарычных выніках, якія ён даў.

1. Указ. тв., стар.66

2. М.Гринблат, указ.тв.; В.В.Седов "О происхождении белорусов" у зб. "Древности Белоруссии", Мінск, 1966, стар. 301-309.

Л.Аляксееў лічыць, што ў IX-X стст. у Полацкай зямлі завяршыўся працэс асіміляцыі мясцовых балтыйскіх плямёнаў прышлым славянскім насельніцтвам¹⁾. Раз пачаўшыся, гэты працэс не мог спыніцца, І полацкая каланізацыя з прытокаў Дзвіны І Дняпра перакінулася ў басейн Нёмана да тэрыторыі, якую займала адно з балтыйскіх плямёнаў, насіўшае імя Літвы. Калі гэта адбылося? Дакладны адказ на гэтае пытанне цяжка даць, можна выказаць толькі некаторыя меркаванні.

Як мы ўжо гаварылі, Густынскі летапіс г.Ізяслаўль адносіць да літоўскай тэрыторыі. З летапісу вядома, што гэты горад узнік у канцы X ст.²⁾, што падцвярджаецца І археалогіяй³⁾. Значыць, к гэтаму часу крывічы І дрыгавічы, асіміляваўшы другія балтыйскія плямёны, назвы якіх засталіся невядомымі, падыйшлі да наступнага балтыйскага племя - літвы, усходняя мяжа якой, як мы высветлілі, праходзіла на захад ад Мінску. Відаць, Ізяслаўль І быў адзіным з першых цэнтраў беларускай каланізацыі літвы. Можна думаць, што з канца X ст. І пачынаецца сужыццё беларускіх плямёнаў з летапіснай Літвой.

Крывічы былі самымі блізкімі суседзямі літоўцаў, з якімі яны больш за ўсе сутракаліся, "што знайшло свае адбіццё ў названні літоўцамі ўсяго рускага імен сваіх спрадвечных суседзяў крывічоў - "крэвамІ" /креевш /. "Крэў", "Креевш" - рускі, "Кр креевші семе" - руская зямля, "усё гэта гаворыць аб доўга-часовых сувязях літоўцаў І крывічоў"⁴⁾.

Першапачатковы рускі летапіс называе Літву у ліку народаў, якія давалі дань Русі, усё гэта наводзіць на думку /І гэта

1. Указ.тв., стар.289.

2. "Повесть временных лет", т.І, стар.54; ПСРЛ, т.І, вид.2,Л., 1927, стар. 299-300.

3. Г.Штихляў, "Сказы легенды", "Малаячына", 1968, №4, стар.139-143.

4. В.Мавродин "Образ.древ.рус. г-ва" Л.1945, стар.92

добра наказана Я.Аляксеевым/, што дань літоўцаў Ішла Полацкаму княству, ~~што~~ ^{яка} была адной з асноў яго эканамічнай магутнасці¹⁾.

Але Літва паступова становіцца і адной з крыніц ваеннай магутнасці полацкіх князёў. Гісторык Бяляеў лічыць, што Усяславу Брацкіслававічу ўдалося ў 1071 г. вярнуць сабе полацкі стол з дапамогай літоўцаў²⁾. Але асабліва шчыльныя сувязі з Літвой трымала Мінскае княства, якое было ў неасрэдным суседстве з ёй. Глеб Мінскі ў 1104 г. і адбіў кааліцыю паўднёва-рускіх князёў, у якую ўваходзіў і брат Глеба, полацкі князь Давід, толькі таму, што ён выкарыстаў, відаць, літоўцаў. Шчыльным саюз з Літвой і быў фундаментам шырокіх палітычных планаў Глеба Мінскага па аб'яднанню беларускіх зямель, аб чым мы гаварылі вышэй.

Можна з упэўненасцю сказаць, што прынамсі з пачатку XII ст. Літва з'яўляецца пастаянным ваенным саюзнікам полацка-мінскіх князёў. Вось чаму пасля паходу кіеўскіх князёў на Полаччыну ў 1128 г. і высылкі полацкіх князёў у Візантыю ў 1129 г. паследавалі іх паходы і на Літву /1129, 1132 гг./ . Густынскі летапіс называе і паход кіеўскіх князёў у 1128 г. паходам "на Литву ко Ізяславу", гэтым самым раскрывае дужкі гэтай "Літвы". Магчыма, што і паходы 1129, 1132 гг., якія ў рускіх летапісах паказваюцца як паходы на Літву, таксама былі паходамі на Ізяслаўль, які ў той час замяняў месца Мінску, далучанага на кіеўскіх уладанняў. Ізяслаўль, відаць, і абараняла войскава, набранае з літоўцаў, якія жылі вакол гэтага горада.

Іпац'еўскі летапіс, гаворачы аб падзеях 50-х і 60-х гг. XII ст., паказвае, адкуль мінскія князі чэрпалі дадатковыя сілы

1. Указ. тв., стар.263.

2. С.Н.Беляев, "Очерки истории Сев-Зап. края России", Вильна, 1867г. с. 23.

для барацьбы з полацкімі князямі. Адзін з самых непакорных з Іх-Валадар-у 1159 г., адмовіўшыся мірыцца з полацкім князем Рагвалодам, "ходяце под Литвою в лесех"¹⁾, г.зн. збіраў сілы для барацьбы са сваім праціўнікам. К гэтаму часу ў выніку каланізацыі на тэрыторыі Літвы з'явіліся новыя беларускія калоніі і гарады, адным з Іх і быў Гарадзея, у якім стаў княжыць Валадар. Полацкі князь Рагвалод, добра бачачы, што з Мінскам не саўладаць, пакуль Валадар сядзіць у Гарадцы і прыводзіць палкі літоўцаў²⁾, у 1162 г. робіць паход на Гарадзею. І падобна таму, як у 1128 г. Ізяслаўль бараніўся сіламі "Літвы", так і зараз Валадар з "Літвой" нанёс цяжкое паражэнне палачанам.

Але калі да 70-х гг. XII ст. ^{"Літва"} выкарыстоўваецца, галоўным чынам, мінскімі князямі ў іх міжусобнай барацьбе з Полацкам, то, пачынаючы з 80-х гг., літоўскія сілы служаць інтарэсам усёй Полацкай зямлі. Характэрна, што ў 1180 г. прывялі "Літву" пад Друцк не суседнія з ёй мінскія, Ізяслаўскія ці Гарадзецкія князі, а палачаны. Гэта сведчыць аб умацаванні сувязі з Літвой усёй Полацкай зямлі, а не павасобных яе ўдзелаў, як гэта было раней. Полацк выкарыстоўвае Літву ў барацьбе з Ноўгарадам і Смаленскам. Гэта і дало падставу, як ранейшым, так і сучасным даследчыкам гаварыць аб гаспадаранні літоўцаў у Полацкай зямлі. Аднак гэта сцвярджае супярэчыць усякай логіцы. Навошта было літоўцам Ісці ў Полаччыну, калі сама Полаччына ў выглядзе шматлікіх сваіх калоній Ішла ў Літву? Навошта было літоўцам Ісці ваяваць у далёкія ад Іх Смаленскія, Наўгародскія і Чарнігаўскія землі, у той час, калі Іх уласныя землі падвяргаліся нападам нямецкіх захопнікаў? Некаторыя даследчыкі ў падцверджанні

1. ПСРЛ, т.2, стар.496.

2. И.Беляев, "Очерки истории Сев-Зап. края России" ^{Указ. н.б. с. 39}

не сваіх думак прыводзяць смехатворныя довады. Так, В.Пашута лічыць, што аб падначаленым становішчы палачан у адносінах Літвы сведчыць Наўгародскі І летапіс, які пад 1258 г. паведамляе "аб нападзе ўжо не "полочан с Литвой", як раней, а "Литвы с полочан" на Смаленск"¹⁾. А двума абзацамі вышэй В.Пашута абвяргае той жа самы летапіс за тое, што ў ім пры паведамленні аб походзе 1240 г. на Вендэн на першае месца ставіцца Літва, у той час, як галоўную ролю ігралі тут немцы?²⁾ Гэтым самым В.Пашута абверг і свой уласны довад у адносінах Полацку і Літвы. Не мае рацыі В.Пашута, калі гаворыць, што гэты поход быў "справай рук Таўцівіла"³⁾, які князіў у той час у Полацку. В.Пашута нібы забывае, што яшчэ задоўга да Таўцівіла палачане жылі на Смаленск, а цяпер прымусілі ісці і яго.

Сцверджанне аб гаспадаранні літоўцаў у Полацка-Мінскай зямлі ў XIII ст. нічым не падцвярджаецца і з'яўляецца яўным домыслам, які, на вялікі жаль, бярэцца і сёння на пракат даследчыкам, якія не жадаюць хіць глыбей пранікнуць у сутнасць гістарычнага працэсу ў Беларусі ў XIII ст. Так званыя літоўскія набегі знаходзяцца ў шчыльнай сувязі з беларускай каланізацыяй літоўскіх зямель. Чым больш беларускія плямёны пранікалі ў глыб літоўскай тэрыторыі, чым больш Літва ўцягвалася ў кола інтарэсаў беларускіх зямель, тым больш літоўцаў з'яўлялася ў беларускіх войсках. Яны ў многіх выпадках маглі складаць асноўны контыгент полацкіх войск. І тут нічога дзіўнага няма: у сярэднія вякі войска, як правіла, было наёмным. Вось чаму, як слушна адзначыў у свой час гісторык І.Бяляеў "у летапісе Літва і палачане прымаіся за адно і пад імем літоўскіх набегу разумелі-

1. Указ.тв., стар.51.

2. Там жа, стар.50.

3. Там жа, стар.381.

ся полацкія набегі"¹⁾

Наўгародцы добра бачылі, што военная сіла Полацка знаходзіцца ў Літве, і таму яны імкнуліся пасварыць Полацк з Літвой, што і было падпрынята ім ~~сама~~ ў 1191 г., калі наўгародцы рашылі навізаць палачанам поход на Літву?²⁾ Праўда, В.Пашута гаворыць, што гэты палачане хацелі ў асобе наўгародцаў знайсці сабе саюзнікаў супраць Літвы і нават эстаў?³⁾ Тэндэнцыянась гэтага відавочная: палачанам ніколі не было патрэбы ваяваць з літоўцамі і тым больш з эстаў, якія былі суседзямі наўгародцаў, а не палачан. ~~Аднак~~ Палачане разумелі, што ісці ім на Літву, гэта ўсё роўна, што сядзі сук, на якім сядзіш. І таму не толькі не пайшлі на Літву, але ў 1198 г. пайшлі з ёй ваяваць Вялікія Лукі.⁴⁾ У першай палове XIII ст. набегі літоўцаў на Наўгародскія землі ўсё больш пашырэнца. В.Пашута лічыць, што гэты былі самастойныя набегі літоўцаў са згоды полацкага ўрада, які "не мог супрацьстаяць патрабаванню свайго ўзмацнёнага праціўніка"⁵⁾. І на гэтай жа самай старонцы В.Пашута піша, абвяргаючы гэтым самым вышэй сказанае: "знамянальна, што літоўскія атрады яшчэ не падначалены адзінай уладзе і служыць розным варожым бакам". І далей прыводзіць прыклады: у 1219 г. літоўцы былі ў саюзе з немцамі ў іх походзе на Вендэн, а ў 1222 г. у походзе на той жа Вендэн яны былі ў саюзе з рускімі, а ў 1240 г. былі зноў у складзе ордэнскага войска. Аб

1. Указ.тв. стар.49

2. Нрвг. І лет. /НПЛ/, стар.40, 230

3. Указ.тв., стар.49.

4. НПЛ, стар.44, 238.

5. Указ. тв. , стар.50.

дааше князем полотцким". Гэта прызнае і сам Пашута. Хіба не мог узнікнуць Віленскі ўдзел Полацкага княства і хіба не маглі вільняне узяць сабе полацкіх князёў, калі вядома, што Вільня заснавана крывічамі і існавала пад назвай Крывы Горад прынамсі ўжо ў XI ст. і, магчыма, была сталіцай крывічоў. Чаму не маглі паходзіць вялікія літоўскія князі Віцень і Гедымін ад гэтых віленскіх князёў? Чамусьці даследчыкі не звяртаюць увагі на тое, што браты Гедыміна насілі славянскія язычскія імёны Віцень і Воіна. Няма таксама падстаў лічыць і імя Гедымін выключна літоўскім. Мы вельмі мала ведаем аб язычскіх крывіцкіх імёнах, і, магчыма, многія з іх мала адрозніваліся ад літоўскіх язычскіх імёнаў, гэтак жа сама, як імя славянскага язычаскага бога Пяруна мала адрознівалася ад імя аналагічнага літоўскага язычаскага бога Пяркунаса. Паколькі Віцень і Воіна насілі славянскія язычскія імёны і былі язычнікамі, можна меркаваць, што ў той час, у канцы XIII - пачатку XIV стст. язычства было не толькі прыналежнасцю літоўцаў, але і часткі славян-крывічоў. Сапраўды, у жыцці віленскіх хрысціянскіх велікамучанікаў газорыца аб трох знатных літвінах, якія ў першай пал. XIV ст. наплаціліся сваім жыццём за прыняцце праваслаўя, але дзіўная рэч: прозвішчы іх - Круглец, Кумец і Няжыла - не літоўскія, а чыста славянскія.

Полацкія князі на той ці іншай прычыне, апынуўшыся ў Літве, у язычскім асяроддзі на палітычных меркаваннях прыклімаваліся язычнікамі /аб чым у свой час слушна заўважыў А.Кіркор¹⁾, гэтак жа сама як і літоўскія князі /Міндоўг, Войшалк, Даўмон, Таўцівіл/, апынуўшыся на рускіх стаях, прымалі праваслаўе. Вядома, ні полацкія, ні літоўскія князі не вызначаліся

1. "Живописная Россия", т.3, стар.291.

рэлігійным фанатызмам і таму на некалькі разоў мянялі сваю веру ва ўгоду палітычным інтарэсам /Міндоўг, Таўцівіл/. Характэрны прыклад і Воіна. Знаходзячыся ў Літве, ён быў язычнікам. Стаўшы полацкім князем, ён пераходзіць у праваслаўе і прымае хрысціянскае імя Васілія¹⁾. Тое, што Воіна стаў полацкім князем, гаворыць аб яго прыналежнасці да роду полацкіх князёў /палачане не прымалі князёў чужых дынастый/. А гэта у сваю чаргу з'яўляецца найлепшым сведчаннем таго, што і яго браты - Віцень і Гедымін - таксама паходзяць з полацкіх князёў. Такім чынам, можна з упэўненасцю сказаць, што з канца XIII ст. у Вялікім княстве Літоўскім запанавала полацкая княжаская дынастыя.

Гаворачы аб узаемаадносінах язычства і хрысціянства трэба ўлічваць і яшчэ адну акалічнасць. Пашырэнне хрысціянства ў беларускіх землях было далёка не мірным працэсам. Яно суправаджалася ўзмацненнем феадальнай эксплуатацыі. А гэта не магло выклікаць супраціўлення шырокіх мас сялянства, што часамі прымала форму і барацьбы супроць хрысціянства. Трэба думаць, што нямаючы было сялян, якія, ратуючыся ад мацнейшага феадальнага прыгнёту і звязанага з ім хрысціянства, уцякалі ў Літву і там доўгі час заставаліся язычнікамі. Таму пашырэнне хрысціянства ў беларускіх землях у некаторых адносінах садзейнічала беларускай каланізацыі літоўскіх зямель. Доўгі час заставаліся язычнікамі і асіміляваныя ў беларусаў літоўцы. Як мы ўжо адзначалі, жыхары летапіснай Літвы былі ахрышчаны ў праваслаўе Тураўскім біскупам толькі ў 1405 г. Усё гэта дае падставу думаць, што прыналежнасць да язычства не было выключнай адзнакай літоўскай народнасці не толькі ў XI-XII стст., але і ў XIII-XIV стст. і нават у пачатку XV ст. Гэтым, вядома, і тлумачыцца тое, што ў

1. Т.Нарбут, т.4., стар.485.

асяроддзі беларусаў аж да XX ст. у значна боьшай ступені, чым у асяроддзі другіх славянскіх народаў, захаваліся перажыткі язычства.

Полацкая каланізацыя, якая ішла ^{засяўленні зямлі} па рацэ Вялікі ўглыб літоўскіх зямель, садзейнічала далейшаму росту Крывога Гораду - Вільні, што узвышала значэнне Аўкштайціі і віленскіх князёў, да якіх належылі Віцень, Гедымін і Воін.

Навагародак мог быць цэнтрам Вялікага княства Літоўскага да таго часу, пакуль яно не выходзіла за межы Нёманскага басейна. Па меры пашырэння Вялікага княства Літоўскага ўсё больш вырысоўвалася яго невыгоднае становішча: ён быў ізаляваны ад другіх зямель, асабліва размешчаных у Дэвінскім басейне.

У гэтых адносінах Кры Горад - Вільня - быў у больш выгодным становішчы. Размешчаны на скрываванні важнейшых гандлёвых шляхоў, у тым ліку і на Вялікі, якая злучала яго з Полацкай зямлёй, ён усе больш набываў цэнтральнае значэнне ў дзяржаве. Яшчэ да часу княжэння Гедыміна Крывы Горада развіўся ў такое значнае паселішча, што Гедымін палічыў патрэбным перанесці ў яго сталіцу Вялікага княства Літоўскага¹⁾ В.Памута не мае рацыі, калі піша, што адной з прычын перанясення сталіцы ў Вільню, з'яўлялася тое, што яна была размешчана "у цэнтры карэнай літоўскай зямлі, у цэнтры народнасці"²⁾ Па-першае, што разумець пад "карэнай літоўскай зямлёй"? "Карэнай літоўскай зямлёй" была перш за ўсё зямля, якая, як мы бачылі, знаходзілася ў вярхоўях Нёмана. Па-другое, В.Памута нібы забывае, што гэта "карэная літоўская зямля" ужо даўно была аб'ектам крывіцкай каланізацыі, вынікам чаго і было узнікненне Крывога

1. В.Голубович, Е.Голубович, указ.тв., стар.123.
2. Указ.тв., стар. 266.

Горада - Вільні, які, як паказвае археалогія, "быў заснаваны крывічамі ў час пашырэння тэрыторый Крывіцкага /г.зн. Полацкага. - М.Е/ княства ў раннюю феадальную эпоху на захад"¹⁾

Таму значэнне Вільні вызначалася не тым, што яна была цэнтрам "карэнай літоўскай зямлі", а тым, што яна была адным з даўніх і буйнейшых цэнтраў беларускай каланізацыі літоўскіх зямель. Праўда, там жыло разам з крывіцкім і літоўскае насельніцтва, там стаяла свяцілішча языцкага бога Пяркунуса, аднак усё гэта ўжо не было рашучым фактарам. Тут, як і ўсюды на літоўскай тэрыторыі, куды пранікала беларуская каланізацыя, пачаўся інтэнсіўны працэс асіміляцыі.

Такім чынам, перанясенне сталіцы Вялікага княства Літоўскага з Навагародка ў Крывы Горад - Вільню, было вынікам далейшага пранікнення беларускай каланізацыі ўглыб літоўскіх зямель. Яно азначала таксама, што зноў на першае месца ў Вялікім княстве Літоўскім выходзіла Полаччына. А гэта пацягнула за сабой змену навагародскай дынастыі полацкай.

Працэс аб'яднання абеларування насельніцтва заходняй часткі Нальччан і ўсходняй Аўкштайціі зацягнуўся на доўга і прадаўжаўся ў канцы XIX і пачатку XX стст.²⁾ у выніку чаго заходняя мяжа беларускай мовы прасунулася на захад ад сучаснага Вільнюса³⁾, а па другіх звестках, яна праходзіць недалёка на ўсход ад Тракая⁴⁾ Такі вынік быў прадвырашан яшчэ ў X-XII стст. заснаваннем Вільні і другіх полацкіх калоній у Нальччаных і Аўкштайціі.

1. В.Голубович, Е.Голубович, указ.тв., стар.123.
2. М.Я.Гриблат, указ.раб., стар.525.
3. Е.Карскі "Белорусы", Вильно, 1904, стар.197.
4. А.Кочубинский, указ.тв., стар.66.

У святле гэтых фактаў з "яўляецца беспадстаўным сцвяждзен-
не В.Пашуты аб "паступовым пранікненні" ¹⁾ і "наступленні ²⁾ на
Русь". Як мы бачылі, ніякага такога пранікнення і наступлення
не было, а было паступовае адступленне Літвы пад націскам бе-
ларускай каланізацыі і асіміляцыі. Хіба невядома В.Пашуце, што
не Беларусь алітвінілася, а значная частка Літвы абеларусілася.
Прычым, утварэнне Вялікага княства Літоўскага не толькі не
спыніла, але, наадварот, яшчэ больш паскорыла асіміляцыю лі-
тоўскага насельніцтва. Ф.Д.Гурэвіч лічыць, што прасобанне ме-
жаў беларускай мовы ў зону памырэння літоўскіх археалагічных
помнікаў, відаць, адносіцца к XIV ст. ³⁾ г.зн. к таму часу, ка-
лі ўжо ўтварылася Вялікае княства Літоўскае. І ў гэтым нічога
дзіўнага няма, паколькі ва ўжо ўтворанай дзяржаве беларуская
культура стала пануючай, а беларуская мова дзяржаўнай.

Таксама цяжка зразумець В.Пашуту, калі ён у сваёй кнізе
безліч разоў паўтарае сцвярджанне аб тым, што Беларусь была
падначаленай і эксплуатаемай ⁴⁾ краінай у Вялікім княстве Лі-
тоўскім і займала ў ім нераўнапраўнае становішча ⁵⁾. Але гадзі
паўстае пытанне, чаму падначаленая, эксплуатаемая і нераўна-
праўная краіна ўвесь час пашырала сваю тэрыторыю, а пануючая
краіна, якой В.Пашута лічыць Літву, увесь час траціла сваю
тэрыторыю і сваё насельніцтва. Няма чаго казаць, што гэтыя
сцвярджанні В.Пашуты ніколі не адпавядаюць гістарычным фак-
там.

І ўжо зусім В.Пашута траціць пачуццё меры, калі гаворыць,

1. Указ. тв., стар. 376.

2. Там жа, стар. 387.

3. Ф.Гурэвіч, указ. раб., стар. 137

4. Указ. раб., стар. 322.

5. Там жа, стар. 352.

што беларускі народ толькі рабіў уклад у гісторыю другіх краін,
а не тварыў сваю ўласную гісторыю: "...белорусский народ, на
который пало дополнительное бремя господства литовских феодалов,
сделал крупный вклад в историю Литвы". ¹⁾ В.Пашута абядае
не толькі беларускую гісторыю, але і беларускую гісторыяграфію.
Не прысвяціўшы ёй ніводнага радка, ён зрабіў выгляд, што яна
быццам зусім не існуе. Незразумела таксама, чаму М.В.Доўнар-
Запольскага ён аднёс да украінскіх гісторыкаў, ²⁾ а Т.Нарбута
лічыць літоўскім гісторыкам, хаця ³⁾ жыве ў Беларусі і нават
не ведаў літоўскай мовы.

Тое, што ўтварэнне Вялікага княства Літоўскага не толь-
кі не спыніла, але яшчэ больш садзейнічала беларускай калані-
зацыі літоўскіх зямель і асіміляцыі літоўскага насельніцтва,
што пануючай культурай у ім стала беларуская культура, а дзяр-
жаўнай мовай яго стала беларуская мова, сведчыць аб тым, што
Вялікае княства Літоўскае было перш за ўсё беларускай дзяржавай.

Такім чынам, не літоўскія набегі на заходне-рускія зем-
лі, а беларуская каланізацыя літоўскіх ³⁾ зямель была непамерна
больш важным фактарам ва ўтварэнні Вялікага княства Літоўскага.

1. Указ. тв., стар. 7.

2. Там жа, стар. 470.

3. "Живописная Россия", стар. 30.

У. ДЛЯ КЛЮ БЫЛА БОЛЬШАЯ ПАГРОВА?

Татарскае нашэсце і нямецкая агрэсія ў падручніках гісторыі і навуковых працах падносяцца, як фактары, якія нібыта аблегчылі захоп Беларусі Літвой. У "Істории БССР" сказана так: "Борьба Руси с татаро-монгольскими завоевателями значительно облегчила литовским князьям осуществление их захватнической политики по отношению к русским землям. В условиях татаро-монгольского ига некоторые феодалы Руси видели в лице Литовского государства силу, которая не только сможет дать отпор татарским и немецким захватчикам, но и вместе с тем будет содействовать дальнейшему укреплению ^{или возмощению} над крестьянскими массами" /стар.66/. Прыблізна тое ж самае гаворыць і В.Пашута: "Прийшоўшыя ў Аўкштайціў да ўлады феодалы, пайшлі на зговар з феодаламі значна больш развітай Беларусі, напалоханымі Ардой і Ордэнам; падзяліўшыся рэнтай з літоўскімі панувчымі класамі, беларускія феодалы ўвайшлі ў яго склад"¹⁾

Аднак усё гэта ні што іншае, як перапяванне казак ХVІ ст. і аўтарам "Істории БССР", і Пашуту добра вядома, і яны аб гэтым пішуць, што Беларусь, за выключэннем яе паўднёвых краін, не ведала татара-мангольскага нашэсця: рускі народ сваёй герцічнай барацьбой опміў прасоўванне татара-манголаў на беларускія землі. Значыць, беларускім феодалам не было патрэбы шукаць абароны ў Літоўскай дзяржаве ад татара-манголаў. Больш таго, як сведчаць летапісы, літоўскія князі ніколі не атрымлівалі ніякіх перамог над татара-манголамі. Бітва пад Крутагор'ем, у выніку якой нібыта літоўска-рускія войскі на чале з Міндоўгам атрымалі перамогу над татарамі, нішто іншае, як выдумка

1. Указ.тв., стар.6.

як і тое, што Крутагор'е пачало называцца Койданава¹⁾ таму, што тут загінуў татарскі ваеначальнік Кайдан¹⁾. Дарэчы, населены пункт з такой назвай не адзіны ў Беларусі, як думае В.Жучкевіч²⁾; ён ёсць і ў другім месцы³⁾. І гэта абвяргае думку аб паходжанні назвы Койданава ад Кайдана.

~~У 1258 г. літоўскія князі ~~сама~~ не маглі абараніць не толькі Беларусь, але і сваёй зямлі ад татараў.~~ У 1258 г. як сведчыць летапіс, адбылося першае ўварванне татараў у Літву у выніку чаго "взяша Татарове всю землю Литовскую, а самех избиха"⁴⁾. Такім чынам, літоўскія феодалы былі самі ў большай меры за беларускіх феодалаў запалоханы татара-мангольскім нашэсцем. Вось чаму беларускія феодалы не маглі бачыць у асобе літоўскіх князёў сілу, якая магла абараніць іх ад татараў, бо сама Літва цяпела ад іх паражэння. Вось чаму беларускім феодалам не было патрэбы і дзяліцца з літоўскімі феодаламі сваёй рэнтай і ўваходзіць у іх склад, як гэта думае В.Пашута.

Тое, што Беларусь не ведала татара-мангольскага пагрому і панавання, мела для яе выключна важнае значэнне, якое пакуль што яшчэ не ацэнена ў гістарычнай навуцы.

Як вядома, татара-мангольскае панаванне перарвала і замарудзіла працэс палітычнага аб'яднання рускіх і ўкраінскіх зямель, падарвала іх прадукцыйныя сілы. Усяго гэтага пазбегла Беларусь. Яе аб'яднанне не было перарвана, а яе прадукцыйныя сілы не толькі не былі падарваны, але ў выніку прытоку новага насельніцтва яшчэ больш ураслі. Усё гэта і было прычынай таго,

1. "Гісторыя БССР" пад рэдакцыяй Л.С.Абэцэдарскага. Мінск, 1960, стар.30.

2. "Топонимика Белоруссии", Мінск, 1968, стар.142.

3. "Виленская губ", стар.114, Маньковичская вол.Вилейского уез.

4. НПЛ, стар.82ч 310.

лі літоўскія феадалы ў гэты час адважыцца на заваяванне беларускіх зямель і наўрад ці маглі беларускія феадалы ў асобе іх бачыць абаронцаў ад нямецкай агрэсіі.

У даследаваннях па гісторыі адназначна, што нямецкая агрэсія заставіла літоўцаў вчыльна аб'яднацца і гэтым самым паскорыла працэс утварэння Літоўскай дзяржавы. Гэта, маўляў, і дало магчымасць літоўскім феадалам заваяваць беларускія землі якія былі раз'яднаны. Штучнасць гэтай схемы відавочная, бо застаецца незразумелым, чаму тая ж самая нямецкая агрэсія не прымусіла аб'яднацца беларускія землі. Мы ўжо гаварылі, што раз'яднанасць беларускіх, у прыватнасці, Полацкіх зямель у XIII ст., непамерна пераўвялічана, калі не выдуманая. Звычайна, даследчыкі указваюць на пачэрпнутыя з "Хронікі Лівоніі" Генрыха Латвійскага звесткі аб варожасці паміж ^аполицкім князем Уладзімірам і яго васаламі у Герцыку і Кукенайсе - Полацкіх удзелах у ніжнім Паддзвінні, ^{дзіцяч.} і што гэта нібыта было прычынай іх страты Полацкам. Але гэтыя звесткі вельмі тэндэнцыйныя. Ва усякім выпадку нельга верыць таму, што "немцы абаранялі Інтарэсы Русі ад замаху Усевалада Герцаўскага"¹⁾. Але нават калі і верыць гэтаму, то непаразуменні паміж Полацкам і яго ўдзеламі былі кароткачасовымі эпизодамі, каб быць прычынай поспеху немцаў. Трэба сказаць, што Полацк не адразу разгледзеў сапраўдную сутнасць нямецкіх рыцараў. Полацкі князь Уладзімір у 1186 г. даў нямецкаму манаху Мейнарду, відаць, бачачы у яго дзейнасці толькі месіянерскі, а не захопніцкі характар, дазвол на правам хрышчэння ліваў, якія залежылі ад Полацку. Яшчэ большае легкадумства было дапушчана ў другіх краінах Усходняй Еўропы.

1. "Хроніка Лівоніі", стар. 127.

Літоўцы ў 1202 г. заключылі дагавор з біскупам Альбертам супроць зямгалаў. Мазавецкі князь Кандрат у 1225 г. запрасіў для барацьбы з прусамі тэўтонскіх рыцараў. Не раз сумесна з рыцарамі дзейнічалі пскоўскія і наўгародскія атрады. Гэта бяспечнасць і была адной з прычын першых поспехаў нямецкіх рыцараў ва Усходняй Еўропе. Для Полацка яна абярнулася стратай ніжняга Паддзвіння. Аднак на горкім вопыце пазнаўшы смяротную пагрозу нямецкай агрэсіі, Полаччынка вчыльна згуртоўваецца для адпору ворагу. Нават ж тэндэнцыйная "Хроніка Лівоніі" не можа скрыць вялікай сілы Полацкага княства, змоглага адстаяць свае ўласныя землі ад захопу рыцараў. Без адзіства, ва ўмовах міжусобіц, гэтага зрабіць нельга было б. Сапраўды, галоўнае, што магло выратаваць Беларусь ад нямецкай агрэсіі - дык гэта аб'яднанне яе. Нямецкая агрэсія і паскорыла аб'яднанне у адзінае цэлае беларускіх зямель, эканамічнае і культурнае збліжэнне якіх пачалося ўжо раней, Гэта аб'яднанне не магло адбыцца без заваявання ляжаўшых сярод іх літоўскіх зямель, аслабленых нямецкай агрэсіяй і міжусобіцамі. ~~Важным~~

Важным фактарам у арганізацыі адпору нямецкай агрэсіі было ўмацаванне сувязей Полацкай зямлі з другімі рускімі землямі, у першую чаргу з Ноўгародскай і Пскоўскай землямі. Выражэннем гэтага з'явілася жаніцьба Аляксандра Неўскага на дачцы Полацкага князя Брачыслава ў 1239 г. Саюз Полацкай і Ноўгародскай зямель быў важнейшай умовай перамогі над нямецкімі агрэсарамі на Чудскім возеры ў 1242 г., што у далейшым аблегчыла і абарону беларускіх зямель ад "пскоў-рыцараў". Адзіства Полацкай, Наўгародскай і Пскоўскай зямель прывяло да перамогі над немцамі і ў 1262 г. пад г. Юр'евым.

VI. ШТО Ж ЗАВАЯВАЎ МІНДОЎГ?

З разгледжанага намі відаць, што ні раздробленась беларускіх зямель, ні літоўскія набегі, ні татары-мангольскае нашэсце і нямецкая агрэсія, - усе тое, што ў гістарычнай навуцы прымаецца за фактары, якія нібыта абумовілі, так званое літоўскае заваяванне Беларусі, не з'яўляецца пераканаўчым, і трэба толькі эдаўляцца ~~іх~~ ^{7-й ст. чытаецца} жывучасці. Але самае даўнае тое, што гісторыкі, шмат гаворачы аб літоўскім заваяванні Беларусі, не паказваюць самога факта гэтага заваявання, не пацвярджаюць яго гістарычнымі дакументамі. На гэта яшчэ ў свой час звярнуў увагу Н. Дашкевіч. Прывёўшы словы гісторыка В. В. Антановіча аб тым, што першым набыццём літоўцаў на Русі была Чорная Русь з гарадамі Наўгародкам, Вітавам, Гроднам, Слонімам і Ваўкавыскам ён зазначаў: "На жаль, у верагодных крыніцах не дайшло да нас ніякай весткі аб пакаранні Літвой гэтага ўчастку".¹⁾ З таго часу /80-х гадоў XIX ст./ навука не знайшла ніводнага дакумента, які б пацвярдаў заваяванне літоўцамі Чорнай Русі. В. Пашута таксама не прыводзіць ніводнай перакрыніцы, якая б пацвярджала захоп літоўцамі Навагародскай зямлі і аб такой важнай падзеі гаворыць галаслоўна і як бы мімаходам: "У Чорнай Русі, якой Міндоўг авалодаў у 40-х гг. XIII ст., выкарыстаўшы цяжкія для рускай зямлі вынікі мангольскага нашэсця, княжыў яго сын Войшалк".²⁾ Аднак Пашута і павінен быў паказаць, як Міндоўг авалодаў Чорнай Руссю, бо гэта далёка не аксіёма, якую не трэба даказваць. Галаслоўнае ж і частае паўтарэнне В. Пашутам тэзіса

1. "Заметки по истории Литовского государства", Киев, 1885.

2. Указ. тв., стар. 341.

аб заваяванні літоўцамі Чорнай Русі¹⁾ не робіць яго больш пераканаўчым. Навука патрабуе доказаў, а іх няма.

А вось што са спасылкай на В. Пашуту піша Л. Аляксееў, зводзячы гісторыю Полацкай зямлі ў XIII ст. да схем: Русь слаба, а Літва мацнела: "Палітычная слабасць Полацкай зямлі 30-50 гг. XIII в. была выкарыстана палітычна і эканамічна мацнеўшай Літоўскай дзяржавай, паступова захапіўшай Паўночную Беларусь. Нам цяжка вызначыць, як гэта адбылося, бо крыніц амаль не захавалася".²⁾ Бачыце, даследчык не ведае, як гэта адбылося, а робіць такі важны вывад, правільнай, бярэ яго напрокат у В. Пашуты. Л. Аляксееўу нават няўцяям, што крыніц, у якіх гаворыцца аб заваяванні Літвой Полаччыны, няма не таму, што яны не захаваліся, а таму, што іх не было і не магло быць, бо не было самога факту захопу Літвой Полаччыны, як і Навагародскай зямлі.

Сцверджанні аб заваяванні Літвой Беларусі трымаюцца, па сутнасці, на традыцыі, якая, як мы бачылі, ідзе ад гісторыка-публіцыстычных твораў XVI ст. Аднак іх антынавуковасць і легендарнасць ні ў кога не выклікае сумнення. Немалаважнае значэнне мае і тое, што дзяржава насіла назву Літоўскай. Аднак мы ужо паказалі, што ў час утварэння Вялікага княства Літоўскага назва "Літва" адносілася не да сучаснай Літвы, а да часткі сучаснай Заходняй Беларусі, дзе быў цэнтр утварэння новай дзяржавы. Калі б ядром утварэння Вялікага княства Літоўскага сапраўды была Лўкшайцыя, то дзяржава атрымала б назву Лўкшайцкай, а не Літоўскай.

1. Указ. тв., стар. 378, 380 і інш.

2. Указ. тв., стар. 288.

зrabіу І Міндоўг. Густынскі летапіс пад 1246 г. паведамляе: "Миндовъ прїяъ веру христїанскую от Востока со многими своими бояры"¹⁾ Гэта летапіснае сведчанне чамусьці замоўчвае В.Пашута і аўтары "Історыі БССР". Нельга дапусціць, што яно невядома ім. Даследчык можа не згадацца з тым ці іншым летапісным паведамленнем і абвергнуць яго, аднак замоўчваець гістарычныя дакументы - гэта найгоршы від фальсіфікацыі гісторыі. І гэта замоўчванне не выпадковае, бо факт прыняцця Міндоўгам хрысціянства "от Востока" пацвярджае тое, што Міндоўг не заваяваў Навагародак, а быў выбраны тут князем, як пазней Даўмонт у Пскове. Яму, як заваёўніку, не патрэбна было б прымаць праваслаўе. Характэрна, што гэтак жа сама, як пазней Даўмонт уцёк у Пскоў, так і Міндоўг у Навагародак з'явіўся з многімі боярамі, якія таксама прынялі хрысціянства. Гэта зноўтакі пацвярджае, што Міндоўг быў адзіным з пераможчыкаў, якія пасля свайго паражэння ўцяклі з Літвы з усім сваім родам.

Прыняцце Міндоўгам праваслаўя, паказанае Густынскім летапісам пад 1246 г., трэба лічыць пачаткам яго княжэння ў Навагародку. Вядома, за дакладнасць гэтай даты ручацца нельга. Але ў супастаўленні з другімі фактамі, яе ў якасці арыентывачнай, прыняць можна. Ва ўсякім выпадку, Міндоўг прыбыў у Навагародку зямлю не раней 1246 г. і не пазней 1247 г. У Іпац'еўскім летапісу пад 1246 г. /гэта дата таксама недакладная/ гаворыцца аб нападзе "літвы" на Валынскую зямлю ў раёне Перасопніцы. Вядома, што пры Міндоўгу нападаў на Галіцка-Валынскую зямлю літоўцаў не было. Наадварот, Міндоўг аказваў ёй дапамогу, як, напрыклад, у 1237 і 1245 гг. Адсутнасць Міндоўга і можна

1. ПСРЛ, т.2, 1843, стар.341.

вытлумачыць узнаўленне нападаў Літвы на Галіцка-Валынскую зямлю. Тое, што на чале "літвы", рабіўнай набег на Перасопніцу, стаяў Айшно Рушкавіч, сведчыць аб тым, што Рушкавіцкія феадалы ўзялі верх у левабярэжнай Літве. Нездаволення Міндоўгам феадалы, відаць, выкарысталі аслабленне Міндоўга ў выніку яго няўдалага паходу ў зямлю Куронаў пад Амботэн ў 1244 г.¹⁾ І нападзе на яго лівонцаў на чале з Андрэем Стырландам каля 1247 г.²⁾ І выгналі яго. Такім чынам, 1246-1247 гг. і трэба лічыць прыблізнай датай прыбыцця Міндоўга ў Навагародскую зямлю.

Мы не ведаем, хто быў князем у Навагародку непасрэдна перад Міндоўгам. Іпац'еўскі летапіс пад 1235 г. упамінае навагародскага князя Ізяслава.³⁾ Мы не ведаем нічога аб далейшым яго лёсе, не ведаем, дакуль ён княжыў у Навагародку і чаму ён перастаў княжыць.

Навагародскія феадалы добра ведалі Міндоўга, як князя суседняй Літвы і як удзельніка сумесных паходаў, як гэта было ў 1237 г. супроць Кандрата Мазавецкага. Але Гадоўнай мэтай выбарання Міндоўга Навагародскім князем было тое, каб выкарыстаць яго, як ^{эта раліца з} ~~яго~~ ^{іншых літоўскіх} пераможчыкаў ^{на чаргах літвы} для заваявання Літвы, што ўваходзіла ў планы разбагацеўшых навагародскіх феадалаў, як першае звяно пашырэння сваёй улады на беларускія землі і аб'яднання іх. У гэтых адносінах Міндоўг аказаўся для іх добрай знаходкай. Папрыўджаны сваімі суайчыннікамі, ён лепш, чым хто-небудзь іншы, і з большай зацікаўленасцю і з большай жорсткасцю мог зрабіць заваяванне Літвы. Вопыт гэты аказаўся эфектыўным, і яго ў будучым выкарысталі полацкія і пскоўскія феадалы. Яны таксама далі прытулак беглым літоўскім

1. "Livländische Reimchronik", Version 2450-2592.
2. Там жа, Version 2299-3450.

феодалам і выбралі Іх сваімі князямі.

Неўзабаве Міндоўг і прыступіў да заваявання Літвы, г.зн. да выканання той справы, дзеля якой яго ўзялі навагародцы. Іпац"еўскі летапіс сведчыць: "В то же лето¹⁾ изгна Миндог сына своего Тевтивила и Едивида, пославшу ему на войну его со ум своим со Выконтом, на Русь воевать ко Смоленску, и рече: "Што кто приемлеть себе держить"; враждою бо за ворожество с ними Литву заня; поимана бе вся земля литовская и бесчисленное имение их, притрено бе богатство их; и послана не вое свое, хотя убиты"²⁾ Тут, як і далей у летапісу, нібы ў лясцірку, адбілася аб'ектыўная гістарычная праўда. Як бачым, Міндоўг прыбег да хітрасці. Падгаварыўшы сваіх пляменнікаў Таўцівіла і Едзівіда з Іх дзядзькам Віконтам Ісці на Смаленск, ён паслае услед за Імі сваё войска, каб забіць Іх. Відаць, Міндоўг паабяцаў дапамагчы Ім, бо як інакш, не выклікаючы падазрэння, ён мог паслаць услед за Імі сваё войска. В.Памута хоча ~~ры~~ гэты факт растлумачыць так, што Міндоўг сапраўды паслаў Іх ваяваць да Смаленска і нават пакалаваў Ім усе тое, што яны заваяюць. Больш таго, спасылваючыся на Суздальскі і Наўгародскі летапісы, кожны з якіх называе розную дату /1248г., 1245г./, а таксама на папскага пасла Плана-Карпіні, які падарожнічаў па Русі ў 1245 г., В.Памута сцвярджае, што гэты паход жамацкіх князёў закрануў Полацка-Віцебскія землі і паўночную частку Смаленшчыны.³⁾ Але усё гэта з'яўляецца грубай нацяжкай, што адчувае і сам Памута, бо услед за гэтым прымае, што "фактычна Міндоўг "изгнаѣ" жамацкіх князёў"⁴⁾ Такая дзіўная манера наву-

1. ~~Восточные славяне~~ Большасць даследчыкаў лічыць, што гэта падзея адбылася ў 1248 г., в чым мы таксама згаджаемся.

2. ПСРЛ, т.2., стар.815.

3. Указ.тв., стар.377.

4. Там жа, стар.378.

ковага даследвання характэрна для гэтага вучонага: спачатку гаварыць адно, а пасля сцвярджаць процілеглае.¹⁾

Значыць, Таўцівіл, Едзівіг і Вікінт былі выгнаны з Літвы. І гэта адбылося ў выніку таго, што Міндоўг "Литву заня, поимана бе вся земля Литовская". Прачытаеш гэтыя словы і здзіўляешся: "Чаму ж без канца гавораць і пішуць аб заваяванні Міндоўгам Чорнай Русі, у той час, як у сапраўднасці, Міндоўг "Литву заня". Гэтыя ж словы летапісу яшчэ раз пацвярджаюць тое, што Міндоўг быў перабегчыкам, а не заваёўнікам. Бо калі б ён з Літвы заваяваў Чорную Русь, то навошта яму было б тады займаць Літву. Значыць, Міндоўг прыбег у Навагародак, не валадаючы Літвой, правільней, страціўшы яе.

Яшчэ ў свой час Н.Дашкевіч заўважыў, што даследчыкамі не растлумачаны словы: "враждою бо за ворожество с ними Литву заня"²⁾ І гэта зразумела, бо ў гэтых словах заключалася абвяржэнне міфа аб заваяванні Міндоўгам Чорнай Русі, які быў узяты на ўзбраенне афіцыйнай гісторыяграфіяй у рэакцыйных мэтах. Сам Дашкевіч таксама не рызыкнуў парушыць казённага адзінадуша ў гэтым пытанні. Цікава і тое, што літоўскія летапісы, якія перапоўнены байкамі аб розных міфічных літоўскіх князях, ні слова не гавораць аб гістарычна праўдзівым князю Міндоўгу. І толькі адзіны з Іх, так званая "Хроніка Быхаўца", перадае звесткі Іпац"еўскага летапісу аб Міндоўгу, аднак выкінуўшы адтуль словы "Литву заня, поимана бе вся земля Литовская", бо яны б закрэслілі сабой байкі гэтага летапісу

1. Так, на стар. 31 ён гаворыць, што Ятвяжскі князь Скамонд быў забіты ў барацьбе з рускімі ў 1246 г., а на стар. 152 ён сцвярджае, што гэты князь атрымаў ад Ордэна у 1285 г. ~~на жні~~ ~~шатамі~~.

2. "Княжение Даниила Гомлицкого", 1872, стар.132.

аб заяванні літоўскімі князямі Беларусі. Характэрна, што і В.Пашута, пераклаўшы гэты месца Іпац"еўскага летапісу¹⁾, таксама словы "Литву заня" апускае і ніколыкі не каменціруе словы "Поимана бе вся земля Литовская".

Гэтыя словы летапісу ясна паказваюць, што ўтварэнне Вялікага княства Літоўскага пачалося не з заваявання Чорнай Русі Літвой, а наадварот, з заваявання Навагародскай зямлі Літвы. Гэта заваяванне навагародскія феадалы ажыццявілі сваімі сіламі пры дапамозе літоўскага перабежчыка Міндоўга. Міндоўг, помсцячы літоўскім феадалам за іх "воражство" да яго, адбіраў чы ад іх "бесчисленное имене их", гэтым самым дзейнічаў у інтарэсах навагародскіх феадалаў. І таму недзіўна, што літоўскія феадалы аказалі упарты супраціўленне Міндоўгу. Адкуль ж яскрава бачна, што дзеянні Міндоўга вызначаліся інтарэсамі навагародскіх, а не літоўскіх феадалаў, як гэта сцвярджаецца насуперак фактам у нашых даследаваннях і падручніках па гісторыі. Сапраўды, становіцца незразумелым, чаму ўтварэнне Літоўскай дзяржавы ўвесь час аказваюць супраціўленне не беларускія, а літоўскія феадалы, хаця павінна было быць усе наадварот. Аднак нічога дзіўнага няма. Утварэнне новай дзяржавы - Вялікага княства Літоўскага - перш за ўсё было ў інтарэсах беларускіх феадалаў, і таму яму супраціўляўца літоўскія феадалы.

В.Пашута не мае рацыі, калі гаворыць, што "усе ішло адносна гладка, пакуль Міндоўг дзейнічаў у межах Лўкшайціі. Але яго наступленне на правы жамайцкіх князёў, выклікала феадальную вайну"²⁾ Усе гэта супярэчыць фактам, Мы ўжо не будзем

1. Указ.тв., стар.377.

2. Там жа,

гаварыць аб тым, што Пашута "нічога сумняся" прымае Літву за Лўкшайцію і таму скажае гістарычны працэс. У летапісу нічога не гаворыцца аб Жамайціі, там сказана, што Міндоўг "Литву заня". Словы "Поимана бе в с я земля Литовская" сведчыць аб тым, што ён захапіў не толькі "Литву Міндоўга", але і правабярэжную Літву. Аднак імя "вся земля Литовская" у той час не паўмрала на Жамайцію. Калі пасля забойства Міндоўга, Транята стаў князем Літвы і Жамайціі, летапіс гэта і зафіксаваў: "Транята нача княжити во всей земле Литовской и в Жеймоти"¹⁾ Аб Міндоўгу так не сказана. І таму няма ніякіх падстаў гаварыць, што ён наступаў на правы жамайцкіх князёў. Невядома, чаму Пашута называе Таўцівіла і Эдзівіда жамайцкімі князямі. Яны былі сынамі брата Міндоўга Даўспрунка²⁾ а ён у дагаворы 1219 г. названы літоўскім князем. Вікінт быў жамайцкім князем, але ён мог мець уладанні і ў Літве, гэтак жа сама, як і Міндоўг меў уладанні ў Жамайціі³⁾ Таму Вікінт мог жыць часова і ў Літве, і адтуль быць выгнаны Міндоўгам. Далей ён сапраўды і знаходзіўся ў Жамайціі. Такім чынам, няма падстаў гаварыць, што ^{толькі} жамайцкія князі аказалі супраціўленне Міндоўгу. У першую чаргу супраціўленне яму аказалі літоўскія князі, феадальныя інтарэсы якіх больш за ўсё і закрануў Міндоўг.

Таўцівіл, Эдзівіл і Вікінт, як і другія літоўскія перабежчыкі, страціўшы апору ў сваёй краіне, вымушаны былі звярнуцца да дапамогі звонку. Даведаўшыся аб намеры Міндоўга

1. ПСРЛ, т.8, стар.860.

2. "Хроника Быховца", стар.131, заўвага 63.

3. В.Пашута, указ.тв., стар.298.

забіць Іх, яны бягуць да галіцка-валынскіх князёў Данілы І Васілька, ведучы, што Іх там прымуць з распасцёртымі рукамі, І не памыліліся.

Захоп Навагародкам Літвы не мог не выклікаць трывогі ў галіцка-валынскіх князёў. Узмацненне Навагародка ў выніку пашырэння яго ўлады на Літву, давала магчымасць яму ўзяць першынства ў аб'яднанні Заходне-Рускіх зямель. А на гэту ролю прэтэндавалі самі галіцка-валынскія князі. Таму яны І выкарысталі падыходзячы момант для ўмяшання ў справы Навагародскай дзяржавы. Даніла Галіцкі адразу пасылае паслоў да польскіх князёў са словамі: "яко время есть хрестьяном напоганее, яко сами имеют рать межу собор"¹⁾ Гэтыя словы тлумачаць, чаму ў Галіцка-Валынскім летапісу адсутнічае паведамленне аб прыняцці Міндоўгам праваслаўя ў 1246 г.: яго б супярэчыла прыведзеным словам Данілы Галіцкага І рабіла б бессэнсоўным яго заклік да барацьбы з паганствам. Але справа, вядома, была не ў паганстве, бо ні з кім іншым, як з беглымі феодаламі-язычнікамі галіцка-валынскія князі Ішлі на саюз.

Беглыя літоўскія феодалы, падобна другім перабегчыкам, становяцца паслухмянымі слугамі сваіх новых гаспадароў. Яны былі пасланы ў Ордэн І Рыгу, у Хамайнію І да ятвягаў з мэтай скалаціць кааліцыю супроць новай дзяржавы, што ім І удалося зрабіць шляхам подкупу. Аднак, калі гэтым удзельнікам кааліцыі адводзілася другарадная роля, то на сябе галіцка-валынскія князі ўзялі галоўную задачу - барацьбу з Навагародкам, як цэнтрам новай дзяржавы. Гэтым самым яны зноў паказалі, што для Іх галоўным ворагам было не паганства, а хрэсціянская Навагародская зямля. Яны, разгарнуўшы шырокае наступленне адразу

1. ПСРЛ, т.2., стар.815.

у трох кірунках: на Ваўкавыск, Слонім І Здзітаў "Поидоста к Новугороду"¹⁾ у выніку гэтага "поимаше грады многи и возвратише ся в дома"²⁾ З гэтага вынікае, што галіцка-валынскія князі не ставілі сваёй задачай заваяванне Навагародскай зямлі, яны яе рабавалі І аслаблялі.

Даведаўшыся, што немцы збіраюцца дапамагчы Таўцівілу ў барацьбе з Міндоўгам, Даніла Галіцкі І ад сябе дае яму на дапамогу рускіх І полаўцаў. Разам з гэтым войскай Таўцівіл Ідзе ў Рыгу, дзе прымае каталіцкае хрышчэнне: тыповая з'ява для літоўскага перабегчыка.

Міндоўг, убачыўшы, што вакол яго змыкаецца варажае каліца, рашыў таксама дзейнічаць подкупам. У гэтых адносінах у яго была перавага над Вікінгам І Таўцівілам: казна навагародскіх ^{свогосудекаў} была багацейшая за Іх казну. ^{аднак} Раскошных дароў было мала. Рыжскім біскупам Андрэем была пастаўлена Міндоўгу умова: прыняць хрышчэнне ^{ад} папы, І толькі тады ён адодее ворагаў, г.зн. яму будзе аказана патрэбная дапамога. Рымская курыя ўжо даўно уважліва сачыла за падзеямі ва Усходняй Еўропе, І выкарыстоўвала ўсякі падыходзячы момант для пашырэння тут уплыву каталіцкай царквы. Асабліва ў гэтых адносінах была падыходзячай ^{была} варажасць І суперніцтва ^і паміж асобнымі ^і землямі, у прыватнасці, паміж Навагародскай І Галіцка-Валынскай. Рымскі папа Інакенцій не прапусціў выпадку даць згоду на хрышчэнне Міндоўга І ўручэнне яму каралеўскай кароны. Праз два гады такая ж самая карона была ўручана ад Імя папы І Данілу Галіцкаму.

■

1. ПСРЛ, т.2., стар.816.

2. Там жа.

Становішча Міндоуга некалькі палепшылася. Рыга не ваявала з Ім, у яго войску з'явіўся нямецкі атрад. Паміж Міндоугам і Таўцівілам адбыліся дзве бойкі і абедзве былі безвыніковымі. У час першай Міндоуг заперся ў сваёй роднай Вардзе і яго праціўнікі абмежаваліся рыцарскім турнірам. У час другой ужо сам Міндоуг аблажыў горад Вікінта Цвірамець, але атрымаўшы раненне, вярнуўся назад.

Праціўнікі Міндоуга добра разумелі, што сіла яго ў Навагародскай зямлі і што без аслаблення апошняй немагчыма перамога над Ім. Вось чаму Таўцівіл праслаў нейкага Рэубу да Данілы Галіцкага з просьбай: "Пойди к Новгородку"¹⁾ Просьба гэта была выканана з вялікім задавальненнем. Даніла сабраў вялікую сілу: з Ім былі яго брат Васілька, сын Леў і сват - палавецкі хан Цегак. На дарозе яны ўзялі з сабой пінскіх князеў. Апошнія, як сведчыць летапіс, пайшлі неахвотна. І гэта зразумела. Паход гэты прадпрымаўся адначасова і супроць Навагародка, і супроць Літвы, якая прыкрывала Навагародскую зямлю з паўднёвага ^{узводу} ~~заходу~~. А пінскім князям не хацелася уступаць у варажыя адносіны са сваімі суседзямі, з якімі ў Іх даўно ўжо вызначыліся агульнымі эканамічнымі інтарэсамі. Літва аказала супраціўленне: паслаўшы старожу на возера З'яца, гналася за галіцка-валынскімі войскамі да ракі Шчары. Даніла вымушан быў зрабіць суровае ўнушэнне сваім войскам, асабліва тым, якія не хацелі ваяваць. Супраціўленне Літвы было зломлена і "наутрее же плениша всю землю Новгородскую, оттуда же возвратишся в дом свой"²⁾ Аднак гэтага было недастаткова. Даніла паслаў сваёго брата Васілька і сына Рамана на заходнюю частку Навагародскай

1. ПСРЛ, т.2, стар.818.

2. Там жа.

родскай зямлі - Гарадзенскае княства. Так, быў узяты Гарадзен, а пасля таго, як Даніла дадаўкова "посласт многи своя пешье и коньники", "плениша всю вотчину их и страны их"¹⁾. Як бачым, у выніку гэтага паходу была занята і левабярэжная Літва і ўся Навагародская зямля. І хаця Міндоуг паслаў сваёго сына пад Турыйск, хаця к гэтаму часу яму ўдалося падкупіць йтвягаў, справа яго была праіграная, і ён запрасіў у Данілы міру. Аднак умовы міру, прапанаваныя Міндоугам, былі, відаць, непрыемнымі для Данілы Галіцкага, і апошні Іх не прыняў. Мір быў заключаны пасля яшчэ аднаго паходу Данілы Галіцкага "на Литву, на Новгородок"²⁾ Чамусьці В.Пашута нічога не гаворыць аб гэтым паходзе, магчыма таму, што гэта месца летапісу ясна ўказвае на месца знаходжання Літвы. А, менавіта, гэты паход раньшых выход справы і заставіў Навагародак заключыць мір на ўмовах, якія прадкываў Даніла Галіцкі. Вось чаму нельга паказваць заканчэнне вайны 1248-1254 гг., як трыумф палітыкі і дыпламатыі Міндоуга. В.Пашута піша: "заваяваць Літву нікому не ўдалося"³⁾. Але Літву і Навагародак ніхто і не хацеў заваёўваць. Мы бачым, што галіцка-валынскія князі тры разы займалі Навагародскую зямлю і два разы Літву Міндоуга. І кожны раз пасля гэтага "возрадишся в дом свой". Для заваявання і ^{асабліва} утрымання ў сваіх руках Навагародскай зямлі і Літвы у Іх проста не было сіл: Галіцка-Валынская зямля ў гэты час была занята барацьбой з татара-манголамі і вайной за аўстрыйскую спадчыну. Вайна 1248-1254 гг. была выклікана захопам Навагародкам Літвы, што прывяло да пашырэння тэрыторыі і ўзмацнення Навагародскай

1. ПСРЛ, т.2, стар. 818-819.

2. Там жа, стар.828-829.

3. Указ.тв. , стар.380.

зямлі. Таму галіцка-валынскія князі, вядучы вайну з Навагародкам, ставілі сваёй мэтай прымусіць яго адмовіцца ад Літвы. І яны гэтага дабіліся. Міндоўг павінен быў задаволіцца толькі ролю князя Літвы, у той час, як Навагародак узяў сабе другога князя - Войшалка, старэйшага сына Міндоўга. Войшалк з гэтага часу, прынамсі з 1254 г. і выходзіць на першы план гісторыі.

УП. ПАЛІТЫКА ВОЙШАЛКА І ДРУГОЕ ЗАВАЯВАННЕ ЛІТВЫ

Як бачым, першая спроба злучэння Навагародскай зямлі і Літвы закончылася няўдачай. Галоўнымі праціўнікамі гэтага аб'яднання былі: унутры - літоўскія феодалы, а звонку - галіцка-валынскія князі. Гэтыя дзве сілы найбольш паслядоўна змагаліся за раз'яднанне Навагародка і Літвы і давялі сваю справу да канца.

Аднак, нягледзячы на першую няўдачу, і спусташэнне, якое прынеслі тры паходы галіцка-валынскіх войск на Чорную Русь, навагародскія феодалы не адмовіліся ад свайго намеру - зававаць Літву. Але яны ўлічылі горкі вопыт першай сваёй спробы, выканаўца якой, Міндоўг, аказаўся дрэнным і няўмелым палітыкам. Яго дзеянні выклікалі міжнародны канфлікт, цэлая кваліфікацыя дзяржаў выступіла супроць навагародскай Навагародска-Літоўскай дзяржавы. Асабліва няўдалым палітычным маневрам Міндоўга было прыняцце ім хрысціянства і кароны ад рымскага папы і яго саюз з Ордэнам. Па-першае, гэта нанесла найвялікшую шкоду літоўскім землям. Згодна з гэтым саюзам Міндоўг рабіў Ордэну зямельныя пажалаванні і адмаўляўся ад падтрымкі Жамайціі ў яе барацьбе з Ордэнам. Немецкія рыцары, развязаўшы сабе рукі дагаворам з Міндоўгам, разгарнулі шырокае наступленне супроць Прусіі і Жамайціі. З другога боку, гэты маневр Міндоўга нічога не даў Навагародку: ён не спыніў наступлення галіцка-валынскіх князёў на Чорную Русь, а гэта і было галоўнай прычынай няўдачы Навагародка.

Вось чаму навагародскія феодалы, разачараваныя ў Міндоўгу, адмовіліся ад яго. Мы не ведаем дакладна, калі гэта адбылося. Магчыма, яшчэ ў 1251 г., калі Міндоўг, прыняў каталіцкую веру і гэтым самым страціў права на Навагародскі стол. У 1252 г. ён запрасіў міру у Данію, але яго не атрымаў.

Відаць, Міндоўг не згаджаўся на раз'яднанне Навагародка і Літвы. Аднак, у 1254 г. мір заключаў ужо не Міндоўг, а яго сын Войшалк. Ён і быў тварцом новай палітмы Навагародка.

Навагародскім феадалам, як і раней, ~~князем~~ патрэбен быў літвін, які б, заваяваўшы Літву, мог з'явіцца ў ёй, як законны наследны гаспадар. І гэта ў будучым спраўдзілася. Па-другое, ён павінен быў быць такім жа неперабортлівым у сродках для дасягнення сваіх мэт, такім жа рашучым і каварным, як і Міндоўг. Будучае зноў-такі паказала, што Войшалк у гэтых якасцях не толькі ^{не} уступаў свайму бацьку, але і пераўзыхаў яго. Па-трэцяе, ён адначасова павінен быў тонкім палітыкам і дыпламатам, дзейнічаць больш дальнобачна, мець менш ворагаў, чого не было ў Міндоўга. І ў гэтым навагародскія феадалы не памыліліся: Войшалк аказаўся выдатным палітыкам і тонкім дыпламатам. Па-чацвёртае, ён павінен быў быць больш прывязаным да Навагародка, больш дзейнічаць у яго інтарэсах, чого не было ў Міндоўга. Апошні, як вядома, больш дзейнічаў, як моціца за свае крыўды, ва ўсіх яго ўчынках бачны імкненне пераза ўсё задаволіць свае асабістыя інтарэсы, ён больш прыставаўся да склаўшыхся умоў, чым сам ствараў патрэбныя ўмовы, сведчаннем чаго з'яўляецца яго пераход з язычства ў праваслаўе, з праваслаўя ў каталіцтва, з каталіцтва зноў у язычства Войшалк, наадварож, быў поўнай процілегласцю Міндоўгу. Ён свой лёс раз і назаўсёды звязаў з Навагародкам, ён быў праваслаўным фанатыкам. Служэнне Навагародку і праваслаўю і было той спрунжынай, якая рухала дзейнасцю Войшалка. У гэтых адносінах ён нагадвае Даўмонта, які, нягледзячы на тое, што быў літоўцам, верна служыў Пскову і праваслаўю і за гэта быў аб'яўлен пасля смерці святым.

Вось такі чалавек стаў навагародскім князем. К гэтаму часу яму было ³⁴ 32 гады /ён, згодна Тацішчаву, нарадзіўся ў 1223 г./ . Першай яго буйнай дзяржаўна-дыпламатычнай справай было заключэнне міру з галіцка-валынскімі князямі. У летапісу так сказана аб гэтым: "Потом же Воишелк строри мир с Данилом и выда дщерь миндовову х за Шварна, сестру свою". Гэта было нялёгкай справай. Ён выступаў ад імя пераможанай і аб'ясціленай краіны. І дось у такім невыгодным становішчы ^{рышчы} трэба было заключыць выгоды для сябе мір. Войшалк добра ^{бачыў} галоўны пралік Міндоўга ў тым, што ^{там ён} не прадбачыў таго, што ~~яго~~ захоп Літвы выклікае варожасць галіцка-валынскіх князёў, якія і стануць яго галоўнымі праціўнікамі. Таму яго асноўнай задачай стала перацягнуць на свой бок галіцка-валынскіх князёў, у сваёй далейшай палітыцы абав'язана на іх дапамогу. Гарантыя гэтага было тое, што Войшалк ^{«дщерь миндовову за Шварна»} выдаваў ~~дачку Міндоўга за сына Данилы Галіцкага~~. Сама гэта летапісная формула сведчыць, што гэта было зроблена супроць волі Міндоўга. Праўда, апошні ў 1252 г. таксама разам з пытаннем аб міры ставіў і пытанне "о сватстве", але, відаць, на іншых умовах і таму зараз ужо не Міндоўг выдаваў "сваю дщерь", а Войшалк выдаваў "дщерь миндовову и свою сестру" за Шварна. Але гэтага было недастаткова для гарантыі. Змацаванне міру ўступленнем у сваяцтва цераз шлюб было звычайнай з'явай, якая ў большасці выпадкаў не гарантвала трываласці міру. Таму Войшалк пайшоў на незвычайны ўчынак. Ён аддае Чорную Русь разам з Навагародкам, Слонімам, Ваўкавіскам і ўсімі гарадамі сыну галіцка-валынскага князя Данілы Раману. Гэты ўчынак Войшалка быў настолькі незвычайным

для того часу, што сучаснікі не змогли яго разгадаць і разумеці, як імкненне Войшалка паўстрыгчыся ў манахі. Аднак у сапраўднасці гэты ўчынак Войшалка быў вельмі тонкім і дальнабачным палітыка-дыпламатычным ходам. Ён гэтым канчаткова уваходзіў у давер да галіцка-валынскіх князёў. В.Пашута сцвярджае, што нібыта на умовах міру "Чорная Русь засталася за Літвой" і "што ў ёй правіў Войшалк"¹⁾, не тлумачы і не аналізуючы таго факта, чаму патрэбна было Міндоўгу аддаваць Войшалку Чорную Русь. Мы ўжо ведаем, што Чорная Русь ніколі не належала Літве, а што ўсё было наадварот. Больш таго, Пашута сцвярджае, што Міндоўг пакінуў за сабой Навагародак і зараз, а Войшалку аддаў усе астатнія гарады Чорнай Русі і што нагатаму Войшалк перадаў Раману Навагародак ад Міндоўга, а Ваўкавыск, Слонім і другія гарады ад сябе. Гэта нібыта пацвярджаецца словамі летапісу: "вдасть Романови... Новогородок от Миндога и от себе и Вослоним и Волковмеск и все города". Але калі гэты тэкст летапісу дае падставы для крыватолкаў, то запіс гэтага ж летапісу пад 1257 г. ясна гаворыць, што Войшалк ад сябе, а не ад Міндоўга перадаў Раману Навагародак: "Выйшелк бе дал Новогородок Романови"²⁾. Як бачым, тут летапіс не ўпамінаў Міндоўга чаму ж ён упамінаецца ў папярэднім тэксце? Войшалк прадбачыў, што ў яго адсутнасць Міндоўг можа прэтэндаваць на Навагародак і ўсю Чорную Русь і пры зручным выпадку захапіць іх. Забягаючы крыху наперад, скажам, што пільнасць Войшалка не была лішняй. Хто-хто, а ён ведаў, хто такі Міндоўг. Сапраўды, неўзабаве апошні выхваляючыся, павяўцаў Данілу

1. Указ. тв., стар.380.

2. ПСРЛ, т.2, стар.837-838.

Галіцкаму, падбіваючы яго Ісці на татараў: "Пришли к тебе Романа с Новогородие"¹⁾. Відаць, ён і хацеў, карыстаючыся адсутнасцю Рамана з яго войскам і занятасцю галіцка-валынскіх князёў барацьбой з татарамі, вярнуць сабе зноў Навагародак. Звычайна даследчыкі ўказваюць на гэты факт, як на сведчанне залежнасці Навагародака ад Міндоўга і пры Раману. Але яны не ўлічваюць таго, што навагародцы аказаліся непаслухмянымі: яны раскусілі маневр Міндоўга, і апошняму прыйшлося пасылаць свае войскі, у той час, як Раман прывёў "мало людий"²⁾.

Вось чаму Войшалк і прымусіў Міндоўга пацвердаць і ад сябе гэту перадачу. Таму ўпамінанне Міндоўга ў перадачы Чорнай Русі Раману гаворыць не аб далейшай прыналежнасці яму гэтай тэрыторыі, а, наадварот, аб канчатковым і прымусовым адрачэнні яго ад яе, у той час, як Войшалк толькі да часу траціў яе.

Тое, што Войшалк без хістанняў аддаваў Чорную Русь галіцка-валынскім князям, сведчыць аб яго выключнай дальнабачнасці. Ён добра разумеў, што Чорная Русь з'яўлялася для галіцка-валынскіх князёў адным з самых прывабных кавалкаў, валоданне якім адкрые ім дарогу для аўладання літоўскімі і полацкімі землямі. З другога боку, ён таксама бачыў тую ўнутраную і знешнюю супярэчнасць, у якія пападала Галіцка-Валынская зямля, і таму прадбачыў, яе немінучае аслабленне, у выніку чаго яна не толькі не зможа ўтрымаць за сабой Чорную Русь, але і сама стане аб'ектам захопіцкіх дзеянняў сваіх суседзяў. Вось чаму Войшалк ішоў на такую смелую палітычную камбінацыю, як перадача Навагародскай зямлі па згіду галіцка-валынскіх князёў.

1. ПСРЛ, т.2, стар.838.

2. Там жа.

Характэрна і тое, што Войшалк перадаў Чорную Русь не Шварну, а Раману. Гэта таксама мела значэнне. Швары, як вядома, быў жанаты на сястры Войшалка і меў бы ў выпадку перадачы яму Чорнай Русі, законныя правы на яе. Іншая справа Раман. Няўдалы прэтэндэнт на аўстрыйскую карону, ён мог быць задаволены сваім становішчам навагародскага князя і не мог прад'яўляць ніякіх законных правоў на Чорную Русь. Распальванне супярэчнасцей паміж сынамі Даніла Галіцкага ў іх дамаганні на Чорную Русь, як мы ўбачым далей, будзе пастаянным элементам палітыкі Войшалка і нават стане прычынай яго смерці.

Аздаўшы Чорную Русь пад надзейную ахову галіцка-валынскіх князёў і гэтым самым агародзіўшы яе ад дамаганняў Міндоўга, Войшалк пакідае Навагародак. Куды ён ідзе і з якой мэтай? Летапіс так аб гэтым гаворыць: "іде Войшалк до Галича к Данилови князю и Василькови, хотя прияти мниския чин".¹⁾ Прыкніжваючыся богабязным манахам, Войшалк аднак настойліва стварае ўмовы для дасягнення сваіх палітычных мэт. Ён бачыў яшчэ адну перашкоду ў аб'яднанні Літвы з Навагародскай зямлёй, а менавіта, языцтва насельніцтва апошняй. Сам учарашні язычнік, прыняўшы хрышчэнне, ён становіцца ярасным паборнікам праваслаўя. Трэба думаць, што гэты рэлігійны фанатызм быў прывіты яму навагародскімі феодаламі, якія хацелі гэтым мацней прывязаць яго да сябе і зрабіць больш карысным у справе заваявання Літвы. Сваё прабыванне ў Галіцкай зямлі Войшалк і выкарыстоўвае для падрыхтоўкі хрышчэння Літвы. Для гэтага патрэбны былі значныя рэлігійныя сілы. Іх, відаць, не хапала ў самой Навагародскай зямлі, дзе, магчыма, не было яшчэ ніводнага манастыра. І

1. ПСРЛ, т.2, стар.830-831

Войшалк тры гады знаходзіцца ў Палонінскім манастыры не для выратавання сваёй душы, а для збірання манахаў, патрэбных яму для заснавання манастыра ў Навагародскай зямлі. Мала таго, Войшалк пайшоў яшчэ ў Грэцыю ў Афонскі манастыр. І зноў-такі відаць, з мэтай прывесці адтуль грэчаскіх манахаў. Аднак Войшалк з прычыны ваенных перашкод, вымушан быў, дайшоўшы да Балгарыі, вярнуцца з дарогі. Ён, відаць, поўнасьцю ўвайшоў у давер да галіцка-валынскіх князёў. Яны паверылі ў яго намер цалкам аддацца манахаму жыццю, сведчаннем чаго, відаць, былі манахі, якіх ён браў з сабою, і адпусцілі яго. Гэта была вялікая дыпламатычная перамога Войшалка. Яму гэта толькі і патрэбна было. Летапіс не ўказвае дакладна даты вяртання Войшалка ў Навагародак. Апісанне яго жыцця дадзена пад 1262 г. Аднак, беручы пад увагу, што Войшалк пакінуў Навагародак у 1254 г., прабывў у Палонінскім манастыры тры гады, і яго падарожжа цягнулася не менш паўгода, можна лічыць, што Войшалк вярнуўся ў Навагародак не пазней пачатку 1258 г. Пасля вяртання ён неадразу раскрывае свае палітычныя намеры. Ён працягвае насіць маску богабязнага манаха і засноўвае манастыр. Тое, што гэты манастыр знаходзіўся паміж Навагародам і Літвой, сведчыць аб яго галоўным прызначэнні: стаць у далейшым ачагом хрышчэння Літвы.

Заснаваўшы манастыр і для адводу вачэй пасяліўшыся ў ім, Войшалк перайшоў да ажыццяўлення галоўнай сваёй мэты: вызвалення ад галіцка-валынскай залежнасці. Але, каб зрабіць гэта, трэба было знайсці другога саюзніка. Войшалк і звярнуў увагу на Пслацк, дзе ў той час княжыў Таўцівіл.

Калі і як з'явіўся Таўцівіл у Полацку? "Історыя БССР" лічыць, што ён быў залежным ад Міндоўга і дзякучы апошняму стаў князіц у Полацку /стар.65/. В.Пашута ў адным месцы сваёй кнігі таксама прытрымліваецца прыблізна такой думкі.¹⁾

1. Указ. тв. стар.381.

але ў другім месцы сцвярджае, што Таўцівіл пашырыў сваю ўладу на Полацк ~~падола-тэго~~ ^{у той час}, калі ён прыбыў у Рыгу і дзе яму абяцалі дапамогаць "божии дворяне, и пискуп и вся воя рижская"¹⁾. Аднак ніводная з гэтых, адна другой супярэчачых думак, не з'яўляецца грунтоўнай. Таўцівіл ніколі не мірыўся з Міндоўгам, і ніколі не залежыў ад яго і ~~на-бю~~ ні з яго дапамогай, і ні з дапамогай рыжан не пашыраў сваю ўладу на Полацк. Верагодней за ўсё, што Таўцівіл /як і Едзівіду быў феодалам правабярэжнай Літвы, якая была эканамічна звязана з Полацка-Мінскай зямлёй. Вось чаму ён больш за ўсё і быў незадаволен уладай Міндоўга і адыграў вядучую ролю ў перамозе над ім. Не дзіўна, што Міндоўг, стаўшы навагародскім князем і рашыў перш за ўсё з ім расправіцца. Таўцівіл, як вядома, у сваёй барацьбе з Міндоўгам уступіў у саюз з галіцка-валынскімі князямі. Але тым, дабіўшыся сваёй мэты: раз'яднання Навагародка і Літвы, страцілі ўсялякую цікавасць да Таўцівіла і не падумалі дапамагчы яму ўсталявацца ў Літве. Ён, затаіўшы злосць на іх, вымушан быў шукаць сабе іншых гаспадароў і знайшоў іх у асобе полацкіх феодалаў. Апошнія не маглі не бачыць, што Літва дажывае апошнія гады свайго палітычнага існавання. Заставалася толькі адкрытым адно пытанне: "Каму дастанецца яна?" Літва ўжо даўно была ў залежнасці ад Полацку, адкуль ён браў матэрыяльныя сродкі і ваенную сілу. Але адкрыта далучыць яе да сябе Полацк не рашаўся. На яе, апроч яго, было яшчэ некалькі прэтэндэнтаў: галіцка-валынскія князі, Навагародак і Жамайцыя, і гэта магло выклікаць вялікія складанні - прыклад Навагародка быў яшчэ свежим у памяці. Заставалася чакаць зручнага выпадку. А пакуль,

1. ИЖУИ Указ. тв., стар. 378-379.

як каб умацаваць свае пазіцыі у гэтым складаным суперінтэце, Полацк рашыў на прыкладу Навагародка таксама абавесціцца законным наследнікам Літвы, якім і аказаўся Таўцівіл. У гэтым галоўная прычына з'яўлення яго на полацкім сталі. Немалаважнае значэнне ў выбранні яго полацкім князем было тое, што Таўцівіл меў пэўны ўплыў у Літве, на што намякае і летапіс: "Литовская земля в руку бо их"¹⁾. А полацкім феодалам патрэбна была ў гэты час не малая ваенная сіла, і, бяручы да сябе Таўцівіла, яны разлічвалі на яго ўплыў у Літве, у чым і не памыліліся. У паходзе 1258 г. на Смаленск удзельнічалі аб'яднаныя сілы Полацку і Літвы. ^{Абрам Таўцівіла} ~~Тое, што вядома~~ полацкім князем пацвярджае, што ён быў з правабярэжнай Літвы і меў шчыльныя сувязі з Полацкам і сваяцкія адносіны з яго князямі.

Кіежы Войшалк быў упэўнены, што атрымае дапамогу ад Таўцівіла, бо Полацк быў зацікаўлены ў аслабленні Галіцка-Валынскай зямлі, чаму і садзейнічала вызваленне з-пад залежнасці ад яе Навагародка. Апроч гэтага, Войшалк ведаў, што ён лёгка згаворыцца з Таўцівілам і таму, што той затаіў злосць на галіцка-валынскіх князёў за іх няўдзячнасць да яго. Абапёршыся на дапамогу Таўцівіла, і праявіўшы выключную каварнасць і рашучасць, Войшалк ~~захавіў~~ ^с Рамана Данілавіча і, магчыма, забіў яго. ~~Войшалк~~ ^{ён} стаў панапраўным гаспадаром Чорнай Русі. Адбылося гэта ў 1258 г. незадоўга да паходу Бурундая і Васілька на Літву. Васілька шукаў Рамана ў час гэтага паходу па гарачых слядах.

Толькі зараз галіцка-валынскія князі раскусілі далёка-ідучыя планы Войшалка і зразумелі, якую яны дапусцілі памылку, адпусціўшы Войшалка. Вядома, дзеянні ~~Войшалка~~ ^{яго} яны не пакінулі

Е. ПСРЛ. т. 2. стар. 817.

беспакарнымі. Даніла Галіцкі робіць паход на Чорную Русь, бярэ Ваўкавыск, беспаспяхова шукаючы ворагаў сваіх Войшалка і Таўцівіла. Пасля пасылае атрад на Зельву, а сына Льва на Гарадзен. Аднак, галіцка-валынскія князі мелі недастатковыя сілы, каб справіцца з Войшалкам і вярнуць сабе Чорную Русь. Яны ўсё больш закабеляюцца татара-манголамі, якія ў гэтым жа 1258 г. прымусілі іх удзельнічаць у паходзе на Літву, куды і пайшоў Васілька. Цікава, што Бурундай, ідучы на Літву і разграміўшы яе, пакінуў у спакоі Навагародскую зямлю. У гэтым нельга не бачыць таксама дыпламатычнага поспеху Войшалка, які відаць, звярнуў увагу Бурундая на тое, што навагародцы, па сутнасці, сарвалі паход Данілы Галіцкага на Кіеў праз Вазвяглі накіраваны супроць татараў.

К гэтаму часу і адносіцца пачатак яўнай варожасці паміж Войшалкам і Міндоўгам. Летаніс адзначае, што пасля таго, як Войшалк заснаваў манастыр, і стаў жыць у ім, "отец же его Миндовг укоревашеться ему по его житью, он же на отца своего не любовашеть вельми"¹⁾ В.Пашута тлумачыць гэту варожасць Міндоўга да Войшалка тым, што апошні прыняў хрысціянства. Але, па-першае, Войшалк быў хрысціянінам прынамсі ўжо ў 1254 г., а летаніс гаворыць аб гэтай варожасці пасля заснавання Войшалкам манастыра, г.зн. пасля 1258 г. Па-другое, не трэба забываць, што варожасць была ўзаемнай: Войшалк ^{які і заснаваў манастыр} таксама ненавідзеў Міндоўга. Па-трэцяе, В.Пашута нібы забывае, што ў сярэднія вякі ўсякая палітычная барацьба заўсёды прымала рэлігійную абалонку. Менавіта пад гэтай ^і рэлігійнай абалонкай і трэба шукаць падпалёку варожасці паміж Войшалкам і Міндоўгам, якая была выражэннем нарастаючай варожасці паміж Навагародкам і Літвой. Міндоўг

1. ПСРЛ, т.2, стар.859.

не мог не бачыць, што заснаванне ^і Войшалкам манастыра на мяжы з Літвой прадназначалася для хрышчэння Літвы, ^{якое} ~~што~~ магло ажыццявіцца толькі пасля яе заваявання.

З другога боку, тонкі палітык, Войшалк не мог не бачыць нетрывалага становішча Міндоўга, хаця знешне здавалася, што Міндоўг дасягнуў сваёй мэты: аб'яднання ўсіх літоўскіх зямель. Сапраўды, пасля перамогі літоўцаў ля возера Дурбе ў 1260 г. Жамайцыя паднялася на барацьбу з Ордэнам, звярнуўшыся да Міндоўга за дапамогай і са згодай прызнаць яго ўладу. Міндоўг ^{і рабіўся ворагам тым, хто лічы прапанаваным} ніколі не адмаўляўся ад таго, што яму прапанавалі. У 1246 г. ён прыняў запрашэнне навагародцаў стаць іх князем і зрабіўся галоўным выканаўцам іх палітыкі заваявання роднай яго Літвы. У 1251 г., апынуўшыся ў крытычным становішчы, ён прымае каралеўскую карону і ўступае ў саюз з Ордэнам, які выкарыстаў гэта для барацьбы з Жамайцыяй. Цяпер Міндоўг таксама не адмовіўся ад прапановы жамайцкага князя Транята прыняць уладу над Жамайцыяй. Ён парывае з Ордэнам, адракаецца ад хрысціянства і зноў пераходзіць у язычства. Пад яго ўладай была ўся Літоўская зямля. Аднак і тут Міндоўг стаў ахвярай палітычнай камбінацыі Транята, якому ні столькі патрэбна была ўлада Міндоўга, колькі дапамога Літвы ў барацьбе з Ордэнам. І калі гэта барацьба закончылася перамогай Жамайцыі, пачынаецца ца суперніцтва жамайцкіх і літоўскіх феодалаў, знешнім выражэннем чаго з'явілася ўзаемная варожасць Транята і Міндоўга. Транята зрабіў усё для таго, каб аслабіць Міндоўга. Так, ён падбіў апошняга на паход зімою 1261-1262 гг. у Лівонію, сказаўшы, што на дапамогу яму прыйдуць рускія і што лівы і датышы паўстануць супроць немцаў. Аднак нічога гэтага не аказалася, і Міндоўг вымушан быў ^і вярнуцца з Лівоніі.¹⁾

1. Livländische Reimchronik, вершы 6471-6513

Зрадицтва Транята было відавочным, і Міндоўг павінен быў выслухаць дакоры сваёй жонкі, ^{за тое} што ён "дарэмна слухае такую малпу, як Транята, які прадзе яго, што ён дарэмна адрокся ад каталіцтва і першаў сувязі з Ордэнам". Міндоўг прынаў, што ён паступіў неразумна, але вяртацца назад не можа.¹⁾ Сапраўды, саюз з Ордэнам і быў галоўнай сілай, якая трымала Міндоўга, не марчага цвёрдай унутранай апоры нават у сваёй Літве. І таму першаўшы з Ордэнам, ён убачыў хісткасць свайго становішча. І ^{водай-няводай} павінен быў, як ён сам сказаў "следаваць указанням Транята ^{жмудзінаў}"²⁾ якія не маглі дараваць яму за саюз з Ордэнам і ^{Баўці} Мірыцца з яго ўладай. У асяроддзі ^{жамойцкіх} феодалаў адбылася змова з мэтай забіць Міндоўга. На бок Транята перайшоў і нальчанскі князь Даўмонт, ^я якому Міндоўг нанёс асабістую крыву, забраўшы сабе яго жонку. Без саюза з Нальчанамі, якая ляжала паміж Жамайціяй і Літвой, Транята, вядома, і не мог бы марыць аб авалоданні Літвой. Нальчанцы, як адзначала адна нямецкая хроніка, была спрэчнай тэрыторыяй паміж Жамайціяй і Літвой.³⁾ Таму, згаварыўшыся з нальчанскім князем Даўмонтам, Транята атрымаў вялікую перавагу перад Міндоўгам.

Усяго гэта ^я не мог не бачыць Міндоўг. І ён рашуў прыбегнуць у барацьбе з жамойцкімі і нальчанскімі феодаламі да таго ж самага прыёму, да якога ён прыбег у 1278 г. у барацьбе з літоўскімі феодаламі. Ён паслаў многіх з іх, у тым ліку і Даўмонта, ваяваць за Дняпро пад Бранск⁴⁾ з тым, каб расправіцца

1. *Livländische Reimchronik, Verse 6514-6580.*

2. Там жа.

3. Журн. Мин. нар. просв., 1900, май, стар. 200.

4. ПСРЛ, т. 2, стар. 860.

са сваімі ворагамі. Аднак перахітрылі змоўшчыні. Даўмонт вяртаецца з дарогі назад, даганяе Міндоўга і забівае яго і яго ^{Баўці} двух сыноў. ^{справа} Смерць Міндоўга з'явілася выражэннем краху ^{планаў} яго ~~на~~ аб'яднання ўсіх літоўскіх зямель вакол летапіснай Літвы.

Перамога Міндоўга і стаўшы князем "во ўсёй земле Литовской и Жемоти"¹⁾ Транята не мог адчуваць сябе у бяспецы, ведаючы, што ў Полацку і Навагародку сядзяць такія, як і ён, законныя наследнікі Літвы. Таму ён рашуў расправіцца паасобку і з Таўцівілам, і з Войшалкам. Таўцівіла ён выклікаў да сябе пад выглядам запрашэння дзяліць "землю и добыток Миндовгов"²⁾ План яго быў прости: забіць Таўцівіла, захапіць прыбыўшых з ім полацкіх баяр і, карыстаючыся гэтым, навязаць Полацку сваю волю і свайго князя. Літве, аб'яднанай пад уладай аднаго князя, было гэта зараз пад сілу.

Таўцівіл, паехаў да Транята з такім жа самым контрпланам: забіць Транята, завалодаць яго княжаскім сталом і далучыць Літву да Полацка. План гэты быў, бяспрэчна, прадиктаваны Таўцівілу полацкімі феодаламі. Дзеля гэтага ж яны і ўзялі яго да сябе, зараз ён асабліва і спатрэбіўся ім. Нядзіўна, што Таўцівіла суправаджала цэлая світа полацкіх баяр, каб гэтым самым трымаць яго пад сваім кантролем і дапамагчы яму ў ажыццяўленні іх плана забойства Транята. Аднак гэтаму ^{намеру} ~~плану~~ не было суджана збіцца: Транята апырэдзіў Таўцівіла. Намер апошняга выдаў адзіна полацкі баярын Пракоп. Ён, відаць, належыў да той партыі полацкіх феодалаў, якая змагалася за саюз са Смаленскам. Таўцівіл быў забіты, а полацкія баяры захоплены. Была зроблена

1. ПСРЛ, т. 2, стар. 860

2. Там жа.

спроба захапіць і забіць сына Таўцівіла, які знаходзіўся ў Полацку, але палачане дапамаглі яму ўцячы ў Ноўгарад. Гэта пацвярджае, што Таўцівіл у свой час не быў пастаўлен у Полацку Міндоўгам, як гэта сцвярджаецца некаторымі гісторыкамі, а быў добраахвотна выбраны полацкімі феодаламі, якія лічылі яго сваім законным князем і не выдалі і яго сына. Наўрад ~~жэ~~, яны так абыйшліся з сынам гвалтоўна пастаўленага князя.

Палачане, апынуўшыся ў невыгодным становішчы, павінны былі пайсці на часовую ўступку Траняту і прыняць ад яго князя. Наўгародскі летапіс, адзіная крыніца, якая паведамляе аб гэтым, не называе імя гэтага літоўскага князя. В.Пашута выказвае меркаванне, што гэтым князем быў Гердэнь.¹⁾ Ён быў сынам полацкага князя Давіда Расціславіча.²⁾ Значыць, Транята фактычна пасадзіў у Полацку не літоўскага князя, а полацкага князя Літвы. Гэта яшчэ раз даказвае, што палачане нават у цяжкі момант гісторыі, як гэта было зараз, не бралі да сябе чужых князёў. Аднак катэгарычна сцвярджаць, што гэтым князем быў Гердэнь, нельга.

З забойствам Таўцівіла Полацк выйшаў з барацьбы за літоўскую спадчыну. Цяпер была чарга за Войшалкам. Але той аказаўся больш хітрым і дальнабачным, каб за нішто ісці ў рукі Траняты. Пачуўшы аб забойстве Міндоўга, "Войшалк убояўся того же и бежа до Пинька и ту живяеть"³⁾ Гэтыя словы летапісу гавораць, што Войшалк разгадаў план Траняты знішчыць і яго. Але не адзін толькі страх гоніць Войшалка ў Пінск і не ён быў

1. Указ.тв., стар.388.
2. НПЛ, стар.574.
3. ПСРЛ, т.2, стар.861.

галоўнай прычынай, што і паказалі будучыя падзеі. Перацягнуўшы на бок Навагародка пінян, якія ужо даўно адчувалі на сабе цяжар залежнасці ад галіцка-валынскіх князёў, Войшалк уважліва сачыў за падзеямі ў Літве, не спяшаючыся з адкрытым умяшаннем у яе справы. Ён добра разумеў, што літоўскія феодалы не маглі змірыцца з жамайткім панаваннем, і, можна думаць, раздзімаў гэтыя супярэчнасці, што і дало свае вынікі: Транята быў забіты коняхамі-парабкамі Міндоўга.¹⁾ ~~Смерць Траняты~~ ^{засвоіць} Траняты азначала крах планаў жамайткіх феодалаў на аб'яднанне ўсіх літоўскіх зямель вакол Жамайціі.

В.Пашута гаворыць, што падзеі пасля смерці Міндоўга "уноў пацвердзілі ўнутраную трываласць Літоўскай дзяржавы"²⁾ Наадварот, падзеі і да і пасля смерці Міндоўга пацвердзілі ўнутраную слабасць ~~іх~~ Літоўскай дзяржавы. Галоўнай прычынай гэтай слабасці быў непераадольны антаганізм паміж Літвой і Жамайціяй. Менавіта ў кароткі перыяд 1260-1263 гг. канчаткова паказала сваю нежыццяздольнасць і жыла сябе ідэя аб'яднання літоўскіх зямель, як вакол летапіснай Літвы, так і вакол Жамайціі. Войшалк быў адным з тых тагачасных людзей, які бачыў усю марнасць ^{на беларускіх зямлях} асобнага аб'яднання Літвы і таму назаўсёды звязаў свой лёс з Навагародкам. Паміж Жамайціяй і Літвой не было трывалых эканамічных сувязей. Апроч таго, Літва, ^{аляві} акружаная ўсіх бакоў беларускімі землямі і усееяная славянскімі калоніямі, вядома, не магла быць прыцягальнай для Жамайціі з яе кампактнай тэрыторыяй і аднародным язычскім насельніцтвам. Феодалы Літвы і Жамайціі, роўныя па багацтву і магутнасці адны другім, не мелі

1. ПСРЛ, т.2, стар.861
2. Указ.тв., стар.383.

*сунілі над другімі
у адзінаццэ*

дастатковых сіл, каб узяць верх над сваімі супарнікамі. Усё гэта абвяргае надуманую схему, згодна з якой Літва ў выніку устанаўлення манархічнай улады Міндоўга, мацнела. Наадварот, як мы бачым, манархічная ўлада Міндоўга выклікала яшчэ большы антаганізм паміж Літвой і Жамайціяй. Для аб'яднання Іх і другіх літоўскіх зямель патрэбен быў Іншы цэнтр, і ім з'явіўся Навагародак. Другімі словамі, літоўскія землі маглі аб'яднацца толькі ў сувязі з аб'яднаннем беларускіх зямель і разам з Імі.

З Навагародка і прыйшла сіла, якая пачала аб'ядноўваць у адзінае цэлае Навагародскую, Літоўскую, Полацкую і Пінскую землі. Войшалк, даведаўшыся, што Транята забіты, і ~~яку~~ ^{шлі} Літва і Жамайція былі ў стане разгубленасці і безначалля, беспамылкова рашыў, што прыйшла пара дзейнічаць. Гэтага ён толькі і чакаў. Ён прыступіў да непасрэднага здзяйснення той мэты, якую не ўдалося здзейсніць Міндоўгу, калі той быў Навагародскім князем, а менавіта, заваяванне Літвы. В.Пашута, грунтуючыся на ~~кварданскі~~ ^{сведчанні} на сведчаннях Наўгародскага летар'ісу, сцвярджае, што апрэй Войшалка былі "вои отца"¹⁾ Аднак галіцка-валынскі летар'ісец, які, бяспрэчна, лепш ведаў сапраўднае становішча ~~спраў~~ ^{спраў} у суседніх землях, сведчыць аб іншым: "Воишелк поиде с Пиняны к Новгороду, и оттоле поя со собою Новгородце и поиде в Литву княжить"²⁾ Як вядома, ні ў Пінску, ні ў Навагародку ~~вои~~ ^{вои} Міндоўга не было. Войшалк у заваяванні Літвы апаўраўся толькі на сілы Навагародка і саюзага з Ім Пінску. Як сведчыць летар'іс, "Литва же вся прияша и с радостью своего господиича"³⁾ г.зн. прыхільна сустрэла Войшалка, як свайго законнага гаспадара. На гэта ж і разлічвалі навагародскія феодалы, калі бралі

1. Указ. тв., стар.383.

ПСРЛ, т.2, стар 861.

3. Там жа.

*сунілі над другімі
у адзінаццэ*

дастатковых сіл, каб узяць верх над сваімі супарнікамі. Усё гэта абвяргае надуманую схему, згодна з якой Літва ў выніку устанаўлення манархічнай улады Міндоўга, мацнела. Наадварот, як мы бачым, манархічная ўлада Міндоўга выклікала яшчэ большы антаганізм паміж Літвой і Жамайціяй. Для аб'яднання Іх і другіх літоўскіх зямель патрэбен быў Іншы цэнтр, і ім з'явіўся Навагародак. Другімі словамі, літоўскія землі маглі аб'яднацца толькі ў сувязі з аб'яднаннем беларускіх зямель і разам з Імі.

З Навагародка і прыйшла сіла, якая пачала аб'ядноўваць у адзінае цэлае Навагародскую, Літоўскую, Полацкую і Пінскую землі. Войшалк, даведаўшыся, што Транята забіты, і ~~яку~~ ^{шлі} Літва і Жамайція былі ў стане разгубленасці і безначалля, беспамылкова рашыў, што прыйшла пара дзейнічаць. Гэтага ён толькі і чакаў. Ён прыступіў да непасрэднага здзяйснення той мэты, якую не ўдалося здзейсніць Міндоўгу, калі той быў Навагародскім князем, а менавіта, заваяванне Літвы. В.Пашута, грунтуючыся на ~~кварданскі~~ ^{сведчанні} на сведчаннях Наўгародскага летар'ісу, сцвярджае, што апрэй Войшалка былі "вои отца"¹⁾ Аднак галіцка-валынскі летар'ісец, які, бяспрэчна, лепш ведаў сапраўднае становішча ~~спраў~~ ^{спраў} у суседніх землях, сведчыць аб іншым: "Воишелк поиде с Пиняны к Новгороду, и оттоле поя со собою Новгородце и поиде в Литву княжить"²⁾ Як вядома, ні ў Пінску, ні ў Навагародку ~~вои~~ ^{вои} Міндоўга не было. Войшалк у заваяванні Літвы апаўраўся толькі на сілы Навагародка і саюзага з Ім Пінску. Як сведчыць летар'іс, "Литва же вся прияша и с радостью своего господиича"³⁾ г.зн. прыхільна сустрэла Войшалка, як свайго законнага гаспадара. На гэта ж і разлічвалі навагародскія феодалы, калі бралі

1. Указ. тв., стар.383.

ПСРЛ, т.2, стар 861.

3. Там жа.

Войшалка сваім князем. Але, відаць, прызна аднеслася да Войшалка толькі "Літве Міндоўга", у той час як астатняя Літва аказала супраціўленне Войшалку. У летапісу пад 1264 г. чытаем: "Воишелк же нача княжити во всей земли Литовьской, и поча вороги свои ибивати, изби их бесчисленное множество, а дружини разбегошоя, камо кто видя"¹⁾ Усе гэта гаворыць аб тым, што Войшалку аказалі супраціўленне літоўскія феодалы, што яны былі ^{галоўным} ~~важным~~ ворагамі ўтварэння княства Літоўскага і што Войшалк, будучы прэвядніком палітыкі навагародскіх феодалаў, жорстка расправіўся з літоўскімі феодаламі, большасць якіх была знішчана, а частка разбеглася.

Але сёл навагародка і Пінска хапіла Войшалку толькі для заваявання летапіснай Літвы. Бачачы гэта, Войшалк зноў ідзе на саюз з галіцка-валынскімі князямі. ^{Масква і год, яго} ~~ён яна~~ бярог свае ўласныя сілы і заграбаў жар чужымі рукамі. Вядома, Войшалку нялёгка было зноў увайсці ў давер да галіцкіх князёў. І ён зноў сыграў на іх слабай струнцы, а менавіта, на іх упартым імкненні валодаць Чорнай Руссю. Войшалк прызнае іх вярхоўную ўладу над сабой: "Нарекл бо бышет Василка отца себе и господина"²⁾ Галіцка-валынскія князі пасля гэтага згадзіліся дапамагчы Войшалку ў заваяванні другіх літоўскіх зямель. Няма чаго казаць, што яны дзейнічалі недалёбачна, трацячы свае сілы на заваяванне таго, што ім не магло належыць. Галіцка-Валынская зямля і без таго была аслаблена залежнасцю ад татараў. Войшалк не мог не бачыць і далейшага аслаблення і распаду яе, асабліва пасля смерці Даніла Галіцкага і таму так смела ішоў на знешняе

1. ПСРЛ, т. 2, стар. 861.

2. Там жа, стар. 862.

падначаленне яе князям.

Атрымаўшы дапамогу Шварна і Васілька, Войшалк не менш жорстка расправіўся з феодаламі Дзяволтвы¹⁾ і Нальшчан, далучыўшы гэтыя вобласці да сваіх уладанняў і вярнуўся "восвося" г.зн. у Навагародак. ^{уч}

В. Пашута памыляецца, калі гаворыць, што "Войшалк не рабіў замаху на язычства ў Літве"²⁾ Галоўнай сваёй мэтай пасля заваявання Літвы Войшалк лічыў хрышчэнне яе. Для гэтага ж і быў заснаваны Ім Лаўрышаўскі манастыр. Але, відаць, сёл гэтага манастыра для хрышчэння Літвы было недастаткова, і таму Войшалк у 1265 г. увайшоў у зносіны з пскоўскім князем, які абяцаў прыслаць яму свяшчэннікаў са Пскова, бо яны найбольш другіх знаёмыя з мовай і звычаямі літоўцаў.³⁾ Войшалк, вядома, не атрымаў іх, бо ў 1266 г. пскоўскім князем стаў Даўмонт, былы нальшчанскі князь, які ўцёк, ратуючыся ад Войшалка. Вось чаму хрышчэнне Літвы не было ажыццёўлена ў гэты час і зацягнулася надоўга, аж да 1405 г.

Захоп навагародкам Літвы, Нальшчан і Дзяволтвы з многімі полацкімі калоніямі ў іх быў адначасова і ўдарам па Полацку. Апошні, каб карыстацца і ў далейшым матэрыяльнымі рэсурсамі і ваеннай сілай Літвы, павінен быў прызнаць "волю" навагародка. У гэтым і заключаўся стратэгічны план Войшалка. Падначаленне Полацка навагародку, відаць, адбылося ў 1265 г. Грамата полацкага князя Гердэня, напісаная 22 снежня 1264 г.⁴⁾ не гаворыць

1. Заваяванне Дзяволтвы з тэрыторыі летапіснай Літвы можа быць сродчаннем таго, што яна знаходзілася таксама на тэрыторыі сучаснай Беларусі, як і Нальшчаны.

2. Указ. тз., стар. 409.

3. Боричевский "Православие и русская народность в Литве".

4. "Белоруссия в эпоху феодализма", т. I., стар. 75.

аб залежнасці Полацка і Віцебска ад Войшалка. Затое грамата полацкага князя Ізяслава, напісаная крыху пазней, сведчыць аб падначаленні Полацку і Віцебска Войшалку.¹⁾

Аб'яднанне Войшалкам Навагародскай, Літоўскай, /уласнай Літвы, Нальшчан і Дзяволтвы / і Полацка-Віцебскай зямель у адзіную дзяржаву вакол Навагародка ~~ж~~ і было фактычным пачаткам утварэння новай дзяржавы - Вялікага княства Літоўскага. У гэтым і была галоўная гістарычная заслуга Войшалка.

Але, калі далучэнне Літвы да Навагародка было гвалтоўным, то далучэнне Полацка і Віцебска было добраахвотным. Гэтак жа сама пазней да Вялікага княства Літоўскага далучаліся і другія беларускія землі. Такое аб'яднанне было вынікам гістарычнага працэсу эканамічнага і культурнага збліжэння беларускіх зямель трох не басейнаў: Дзвінскага, Дняпроўскага і Нёманскага, на аснове якога ішло фарманне тэрыторыі Беларусі.

Летапісныя крыніцы нічога не гавораць аб тым, ці заваяваў Войшалк другія літоўскія землі, у прыватнасці, Аўкітайцію і Жамайцію. Магчыма, каб ажыццявіць і гэту мэту, для чаго патрэбна была новая дапамога галіцка-валынскіх князёў, ён аддае сваё княства Шварну, а сам ідзе зноў у Галіцкую зямлю. Цікава падкрэсліць, што ў 1254 г. Войшалк не пажадаў аддаць княства Шварну, баччыся, што той, жанаты на яго сястры, будзе мець законныя на яго правы. Зараз жа ён не баіцца гэтага, бо Шварн быў бяздзетным,²⁾ значыць, у выпадку яго смерці, княства не пераходзіла у спадчыну яго ^{настаўніку} ~~настаўніку~~. Усе гэта не спадабалася брату Шварна - галіцкаму князю Льву Данілавічу, які хацеў ^{сам} ~~валодаць~~ валодаць Навагародскай і Літоўскай землямі, злучанымі ў адзінае цэлае. Вось чаму

1. "Белоруссия в эпоху феодализма", т.1, стар.75.
2. С.Соловьев "История России", выд.2, т.3, гл.3, стар.874.

Устаўка да стар. 95.
Мажы мншы, устабарані Вялікага княства
Літоўскага ^{настаўніку} ~~настаўніку~~ ашмань нагадаў
ншы дцішыншы ^{настаўніку} ~~настаўніку~~ устаўскі дцішын
чэй паша адбывае штыг ^{настаўніку} ~~настаўніку~~ дцішын
устбаранішчы, штыг ^{настаўніку} ~~настаўніку~~ устабарані Вялікага
княства Літоўскага ^{настаўніку} ~~настаўніку~~ дцішын
пашы літоўскі ^{настаўніку} ~~настаўніку~~ дцішын.

Леў Данілавіч і забівае Войшалка "завистью, оже бынетъ дал
землю Литовскую брату его Шварнови"!) Але гэта запозная
помста Льва не дала ніякіх вынікаў для яго. Неўзабаве памёр
і Шварн. Вялікім князем літоўскім стаў Трайдэн, які прадаўжае
палітыку Войшалка. Аднак, розгляд гісторыі княжэння Трайдэна,
як і далейшай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага не ўвахо-
дзіць у задачу гэтага даследавання.

З разгледжанага намі відаць, што сцвяржанне аб за-
ваяванні літоўскімі феодаламі беларускіх зямель у сярэдзіне
XIII ст. не мае нічога агульнага з гістарычнай сапраўднасцю і
з'яўляецца яўным міфам. Між іншым, і самі прыхільнікі гэтага
міфа адчуваюць яго негрунтоўнасць. В.Пашута ў прадмове да
свайой кнігі "Образование Литовского государства" зазначае,
што ў далейшым ~~будуць~~ ^{будуць} перагледжаны многія аргументы і вывады
яго даследавання /стар.8/. Гэта намі і зроблена.

1967-1968гг.

Бермаловіч

г. Маладзечна,

Прушынскі Ленін, 74а, кв. 10.

Бермаловіч Мікалай Іванавіч.

МІКОЛА БЕРМАЛОВІЧ

ПА СЛЯДАХ АДНАГО МІФА
/Ці было літоўскае заваяванне Беларусі?/